

OSCAR WILDE
DE PROFUNDIS

FORDÍTOTTA
TELEKES BÉLA

GENIUS KIADÁS

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 3.0 Unported (CC BY-SA 3.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2013
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-615-5292-06-4 (online)
MEK-11493

Előszó.

Jókora ideje már, hogy figyelemreméltó kíváncsiság nyilvánult meg a *De Profundis* kéziratára, amelyről sokan tudták, hogy az én birtokomban van, hiszen a szerző ezt némely más barátjának megemlégtette volt. A könyv vajmi csekély bevezetést kíván, megvilágításra pedig egyáltalán nem szorul. Csak annyit kell mondanom róla, hogy akkor íródott, amikor barátom a fogsága utolsó hónapjait tűrte el s hogy ez az utolsó prózában írott műve volt egyetlen munkája, amelyet s börtönben írt. (A readingi fegyház balladájának megírása, sőt terve is, későbből, abból az időből való, amikor szabadságát visszanyerte már.)

Megküldvén a *De Profundis* közzétételére vonatkozó utasításait, Oscar Wilde ezt írta nekem:

„Nem védelmezem viselkedésemet. Megvilágítom. Van írásomnak néhány olyan részlete, amely szellememnek a fogságban bekövetkezett fejlődésével és jellememnek, valamint az élet iránt való értelmi fogékonyságomnak ott új erőre kapott kibontakozásával foglalkozik; és szeretném, ha te meg a többiek, akik hozzám állhatatosak maradtatok és részvétet éreztek irántam, teljesen megértenétek, mily lelkiállapotban és mily viselkedéssel állok reményem szerint a világ szeme elé. Természetesen, bizonyos szemszögből tekintve, jól tudom, hogy szabadulásom napján az egyik börtönből csak a másikba fogok jutni s vannak pillanatok, amikor úgy rémlik nekem, hogy az egész világ sem tágasabb a börtönfülkémnél s számomra rémségekkel épp oly teljes, akárcsak ez. De mégis azt hittem, hogy Isten már kezdetben minden egyes ember számára külön-külön világot teremtett s kellene, hogy ebben a világban, amely bennünk van, igyekezzék élni mindegyikünk. Szinte bizonyos, hogy írásom eme részeit kisebb fájdalommal fogod olvasni, mint a többit. Természetesen szükségtelen, hogy emlékeztesselek, mennyire suhanó valami a gondolat bennem - mindannyiunkban - s mennyire illanó valójuk felbuzdulásaink. Mégis látok bizonyosfajta lehetséges célt, amely felé, a művészet segítségével, előre juthatok.”

„A fogságban élet megtanít olyannak látnunk az embereket és a dolgokat, amilyenek valóban. Ez az, ami az embert kővé változtatja. Odakünn az embereket elámítják a szüntelen mozgalmas élet látszatai. Ezek az emberek benne forognak az életben és részeseivé lesznek valótlanosságának. Mink, akik mozdulatlanok vagyunk, mindkettőt, a valót is, a látszatot is észrevesszük, ismerjük.”

„Akár javára válik, akár nem, ez az írásom a korlátozott lelkeknek és a sorvadtt agyaknak; nekem javamra vált. Én „...megtisztítottam vele keblemet sok veszedelmes anyagtól”. Szükségtelen emlékeztetnedbe idéznem, hogy művészember számára a pusztta megnyilatkozás a legfőbb és egyetlen módja az életnek. Ez az, hogy csak annyira élünk, amennyire kifejeződni bírunk. Annak a sok-sok mindennek sorában, amiért hálával tartozom a fegyház igazgatójának, semmi sincs, ami kedvesebb lehetne nekem annál az engedelemnél, hogy teljesen tetszésem szerint írhatok neked és oly terjedelmesen, ahogy csak óhajtok. Majdnem két esztendeje nyomta szívemet a rágyülemlett bánat midsúlyosabban, most végre megszabadultam tőle. Odaát a börtön falán túl van néhány szegény fekete, megkormosodott fa, amely épp mostanában bontogatja rügyeit, még pedig szinte harsogó zöldbe. Tudom, nagyon jól tudom, mi vágy járja ezeket a fákat át. Keresik megnyilatkozásukat.”

Merem remélni, hogy a *De Profundis*, amely annyira elevenen és oly gyötrellemmel teljesen mutatja meg, miképp hat a társadalmi elbukottság és a bebörtönzöttség egy fölöttébb magas értelmiségű és művészelkű emberre, igen sok olvasónak fogja e szellemes és gyönyörködtető íróról való véleményét újjá másítani.

Robert Ross.

De Profundis

...Gilles de Retz és Marquis de Sade között van tehát a helyem. Nos, bele kell nyugodnom! Panaszkodni emiatt nem fogok. A börtönnek köszönhető sok-sok tanulság sorában az egyik az, hogy minden esemény olyan, amilyen és mássá nem is lehet soha. Azon sem kételkedem, legkevésbé sem, hogy a középkori kéjvadász, meg a „Justine” írója ne volna jobb társaság, mint Sandford és Merton, gyermekmeséinknek ez a két hőse...

Két esztendővel ezelőtt, november első felében jártam így. Most már az élet szélessé áradt folyama választ el ettől az időponttól, amely tőlünk azóta bizony nagyon-nagyon messze maradt. Még aki szabadlábbon járhat-kelhet is, aligha tud - talán egyáltalában nem is bír - ekkora időközön végigtekinteni. Nekem azonban olyan az egész, mintha - nem, eszemágában sincs tegnapot mondani -, mintha ma történt volna velem.

...A szenvedés egyetlen, igen hosszú pillanat. Időszakokra nem tagolhatjuk. Csak hangulatait tarthatjuk számon s csak ezek ismétlődésének lehetünk krónikásai. Az idő nem halad mivélünk együtt. Az idő forog. Az idő mintha oly körön keringene, amelynek középpontja a gyötrellem. Életünk elmebénító mozdulatlansága, oly életé, amelyet az a változatlan egyformaság szabályoz, ahogy eszünk és iszunk, lefekszünk és imádkozunk, vagy legalább letérdelünk imádkozásra bizonyos vasrendszer hajlíthatatlan törvényei szerint: a mozdulatlanságnak ez a módja, amely az egyik borzasztó napot a másiknak még legparányibb részében is testvérmásával teszi, - átragad, úgy rémlik, azokra a külső erőkre is, amelyeknek egész valója a szüntelen változás.

Vetés évszakáról, vagy aratáséről, a gabona fölé hajladozó kévekötőkről, vagy a szőlőtőkék között sorjázó szüretelőkről, a gyümölcsösbeli pázsitról, amely elnyílt virágok levélkéitől fehérlik, vagy amelyet lehullt gyümölcs borít: minderről mink semmit sem tudunk és nem is tudhatunk.

A mi számunkra csak egyetlen évszak van, a szomorúság évszaka. Mintha magát a napot és holdat is elvették volna tőlünk. Odakünn kéklőn és aranyosan ragyoghat a nappal, de az a világosság, amely lelopózik a vasrácsos keskeny ablak vastag függönyként elzáró üvegén keresztül az emberhez, aki ott ül az ablak tövében, szürke és fukarul kimért. Mindig szürkület van az ember cellájában, ahogy mindig szürkület van szívében is. És gondolkozásunk világában épp úgy, mint időnk világában mozgalom nincs többé. Amit te jómagad már régesrég elfeledtél, vagy amit majd könnyen elfeledhetsz, az velem most esik meg, vagy meg fog esni velem újra holnap. Gondold meg ezt és meg bírod majd érteni valamennyire, miért írok és miért ilyen az írásom...

Egy héttel utóbb átszállítottak ide, mostani helyemre. Három hónap múlik el aztán és meghal anyám. Nincs ember, aki tudná, annyira mint te, milyen mélységesen szerettem és tiszteltem őt. Halála rettenetesen hatott rám; de én, egykor fejedelme a beszédnek, nem találok oly szavakat, amelyek kifejeznék kínomat s szégyenkezésemet. Soha, még művészetem legmagasabb csúcán sem bírtam volna méltó szavakba igézni ennyire magasztos bánatot és leírhatatlan fájdalmasan bíborban pompázó színjátékához megteremteni a csak megközelítően is fenséges zengésű szólamokat. Anyám és atyám oly nevet hagytak rám, amelyet nemessé és becsültté avattak nem csupán az irodalomban, művészetben, archeológiában és általában a tudományos élet terén, hanem hazám történelmében és a nemzeti élet útján való fejlődésében is. Én megbecstelenítettem ezt a nevet örökre. Aljas jelszóvá hitványítottam aljas népség körében. Meghurcoltam a legförtelmesebb szennyben. Kiszolgáltattam a durvalelkűeknek, hogy durvaság kifejezésévé alacsonyítsák és az eszelősöknek, hogy eszelősség nevével egyjelentésűvé

avathassák. Amit én akkor szenvedtem és még mindig szenvedek, tollal az le nem írható, papiroson egybe nem jegyezhető. Feleségem, aki mindig jóságos és nemeslelkű volt irántam, inkább, semhogy közömbös ajkáról tudjam meg az esetet, bármennyire gyöngékedett is, megtette a nagy utat Genuából Angliába csak azért, hogy ő maga közölhesse velem oly jóvátehetetlen, oly pótolhatatlan veszteségem hírét. S részvétes üzenetek érkeztek hozzám mindazoktól, akik még mindig együttéreztek velem. Sőt olyan emberek is, akik nem ismertek személyesen, hallván, hogy új szomorúság szakadt életemre, írtak ide s kérték, hogy részvétük valamelyes kifejezése tudomásomra juthasson...

Három hónap múlik el megint. A jegyzék, amely napi beosztásomat és teendőimet mutatva, ott lóg börtönfülkém ajtajának külső oldalán, nevemmel s ítéletemmel fölülírottan, megmondja nekem, hogy május hónapja van...

Szerencse, kedvtelés meg siker lehetnek durva anyagúak és közönséges szövődékűek, de a szomorúság a legfinomabbnak érezhető valami a teremtés minden dolgai sorában. Semmi sincs, ami a gondolat egész világában úgy rezdülhetne meg, hogy fel ne remegne hozzá a szomorúság a maga rémes és mindentől különböző lüktetésével. A reszketeg aranyfüst oly vékonyveretű lapja, amely pedig szemnek észrevehetetlen erők ráhatását is elárulja, hozzá képest vaskosan durva. Seb a szomorúság, amely vérzik, mihelyt bármely kéz érinti, hacsak a szereteté nem, sőt még ennek érintésére is véreznie kell újból, bár nem fájdalommal.

Ahol szomorúság van, akárhol is, szent hely az. Eljön a napja, amikor az emberek megértik majd, mit jelent ez. Elméjük az élet semmiféle dolgát fel nem érheti addig. Robbie és a hozzá hasonló lelkek meg bírják érteni. Amikor lehoztak börtönömből a csődbíróság elé, két rendőr között, Robbie ott várt a hosszú, komor folyosón, hogy az egész tömeg szemeláttára, miközben oly kedves és egyszerű cselekedete hirtelen csende bűvölt oda, kalapját tiszteletadón megemelhesse előttem, amint megbilincselte kézzel és fejemet lehorgasztva elhaladtam mellette. Jutottak már a mennyek országába emberek ennél csekélyebb dolgokért is. Az a szellem, a szeretetnek az a módja volt ez, amely a szenteket letérdeltette, hogy megmossák koldusok lábát, vagy odagörnyesztette, hogy bélpoklosokat arconcsókoljanak. Én soha, egyetlen szót sem ejtettem aztán előtte erről a tettéről. Nem tudom mind e percig sem, vajjon egyáltalában csak sejti is, hogy észrevettem cselekedetét. Nem olyasmi ez, amit az ember szép rendjén megköszönhetne, szép rendes szavakkal. Az egészet szívem kincseskamrájába zártam. Ott őrzöm, mint valami titkos tartozást, amelyet, micsoda örömöm e gondolat, bizonyára sohasem bírhatok leróni majd. Bebalzsamozottan pihen és sok könny mirhájától és nárdusától üdén fog megmaradni ott. Amíg a bölcsesség hasznavehetetlen volt számomra, a bölcsélet meddő és minden közmondása és szólama, amelynek pedig vígasztalón kellett volna rám hatnia, szájjamban mintha porrá, hamuvá omlott volna: íme, emléke a szeretet e kicsi, kedves, hallgatag tettének, elém fakasztotta a részvét minden forrását: az elhagyottság sivatagába rózsáligetet bűvölt s a magányos száműzöttség keservességéből kiragadott, összhangba varázsolt a világ temérdek sebű, megtört és óriás szívével engem. Ha az emberek meg bírják majd érteni nemcsak azt, hogy mily szépséges volt Robbie cselekedete, hanem azt is, hogy miért volt annyira nagyjelentőségű rámnézve és miért lesz is mindig annyira nagyjelentőségű, akkor, talán, tudni fogják azt is, hogyan kell, mily érzülettel énhozzám közeledniök...

Ifjú ember első alkotása, amelyet élete tavaszán ad a világnak, olyan legyen, akárcsak a tavasszal nyíló virág, amilyen a galagonyabokor Oxford mezőin vagy a kankalin a cumneri réteken. Ne nyűgözze súlyával semmiféle rémséges, lázas tragédia, szörnyűséges, felháborító gyalázat. Ha én valaha valami könyvhöz odaadtam volna heroldul nevemet, súlyos művészi megtévelyedés lett volna. Az egész munkát hamis környezetbe helyeztem volna így, már pedig a modern művészetben a környezet igen nyomós súly a mérlegen. A modern élet egyrészt csupa bonyodalom, másrészt csupa viszonylagosság. Két főismertetője ez. Hogy tükröz-

tethessük az elsőt, a környezetre van szükségünk, a környezet finoman árnyaló hatásaira, célzatos vonatkozásaira, különös távlataira; a másik háttérrel követel. Azért nem ábrázoló-művészet ma már a plasztika; az ellenben a zene és kiváltképpen az volt és az lesz mindig az irodalom.

Negyedévenként összefoglaló híradást kapok Robbietől az irodalom újdonságairól. Az ő leveleinél megkapóbb valamit képzelni sem lehet, oly szellemesek, oly ügyesen csippentik egybe az összevalót és oly bájosan odavetett könnyedségűek. Levelek, a szó legigazabb értelmében: csupa csevegés kettesben; megvan bennök a francia causerie minden jeles tulajdonsága. Hogy szokott finomsága módján hódolhasson nekem, minduntalan vagy elmém erejét vagy humoromat, vagy pedig a szépség és kultúra iránt való velem született hajlandóságomat foglalkoztatja s temérdek mindenféleképpen juttatja eszembe, hogy volt idő, amikor nem is kevesek szemében arbiter elegantiarum voltam, tekintély az írás művészetének kérdéseiben, sőt egyesek szerint a legfőbb tekintély. Ilymódon adja bizonyosságát, hogy a szeretet tapintatával irodalmi tapintatot tud egyesíteni. Az ő levelei afféle kis közvetítők voltak közöttem és a művészet ama dicső szellembirodalma között, amelynek egykor fejedelme voltam és fejedelme maradtam volna is, ha a szenvedélyek vad, tökéletlen világába nem csábulok bele, ahol az ízlés csöppet sem válogató és a vágy nem ismer korlátokat. De bár igen nagy hála kötelezett, mégis csak érthető vagy legalább elképzelhető, hogy, mondjuk, lélektani furcsaságul jobban érdekelt volna valamivel többet tudnom meg-ról, mint az a híradás, hogy Alfred Austin egy kötet verset készül kiadni, vagy hogy színházi kritikát ír a „Daily Chronicle”-be, vagy hogy valaki, aki még csak holmi fenkölt dicshimnusz sem tud dadogás nélkül elzengeni, Mrs. Meynell az írásművészet új Sibyllájának köszöntötte...

Másoknak, oly szánsáramraméltó teremtéseknek, akiket az igazságszolgáltatás börtönbe vetett és megfosztott e világ szépségeitől, annyira-mennyire, legalább a világ legorvább törvései-től, legmérgezetebb nyílaitól nem kell többé rettegniök. Ott rejtőzhetnek börtönfülkéjük homályában és gyalázatukba, úgyszólván, mint valami sérthetetlen szentségbe burkolódzhatnak. A világ megkapta a maga elégtételét, a világ megy a maga útján tovább, ők pedig szenvedhetnek háborítatlanul. Az én börtönöm ajtaján a bántások úgy kopogtattak be egymás nyomában szinte hajszás sietséggel. Az ő számukra tárva-nyitva voltak a kapuk, beronthattak szabadon. Barátaim alig kaphattak vagy egyáltalán nem kaptak engedélyt meglátogatásomra. De ellenségeim mindig bejuthattak hozzám, ahogy épp kedvük tartotta. Mind a két alkalommal, amikor a csödbíró elé kellett mennem s azután még két esetben, mikor az egyik börtönből nyilvánosan átszállítottak másikba, leírhatatlanul megszégyenítő kiszolgáltatottságban kellett a tömeg bámszokását, csúfolkodását elszednem. A halál küldöttje meghozta hírét és sietve odébbállt. Elzártan mindentől, ami vígasztalhatott vagy gyötrelmemet enyhíthette volna, egészen magamra hagyottan kellett eltűnnöm a nyomorultság és lelkiismeret-furdalás tűrhetetlen rémlő kínját, amellyel édesanyámra való emlékezésem marcangolt és marcangol még mindig. Alighogy az idő behegesztette ezt a sebet (gyógyulttá nem forrt be még), jelentkezik feleségem és rideg, elkésztő, visszataszító leveleket írat ügyvédjével nekem. Fölrémlik fenyegetőn a szegénység és ugyanakkor már meg is vádolnak miatta. Ez még csak eltűrhető. Beletörődhetem majd még rosszabb dolgokba is. De megfosztanak törvényes intézkedéssel mindkét gyermekemtől. Ez végtelen fájdalom, elpanaszolhatatlan szomorúság, határtalan bánat, amelytől nem szabadulhatok majd soha. Törvény rendelheti hát, lehet oly vakmerő elrendelni, hogy nekem a tulajdon gyermekemhez nincs jogom: ez a gondolat megdöbbenő hat reám. Ehhez képest semmiség a fegyház gyalázata. Ó, mily irigylésre méltó az a többi férfi, aki velem együtt járja föl s alá a börtön udvarát! Az ő gyermekeik - tudom bizonyosan - várva-várják őket, lesik hazaérkezésük napját, csupa gyöngédséggel fogják elhalmozni apjukat.

A szegények bölcssek szoktak lenni, sokkal jóságosabbak, sokkal szívesebbek, sokkal mélyebb érzésűek, mint amilyenek mink vagyunk. Az ő szemükben a börtön tragédia az ember élete során, balsors, vakeset, olyasvalami, ami részvétet kell hogy keltsen a többiekben. Börtönbe jutott emberről ők egyszerűen csak mint afféle „szegény, bajbaesett”-ről szoktak beszélni. Ez a mondás járja mindig és ebben a szólásformában benne van a szeretet egész tökéletes bölcsesége. A mi rangunk emberei esetében másként áll a dolog. A mi esetünkben a börtön az embert páriává nyomorítja. Nekem és a hozzám hasonlóknak még csak levegőre és napra is alig van jogunk. A mi jelenlétünk bemocskolja inasok örömét. Minket sehol sem látnak szívesen, amikor újra felbukkanunk. Még a hold mosolygó fénylésének viszontlátására sem vagyunk mink méltók. Bizony még gyermekeinktől is megfosztanak. Mindezeket a gyengéd kapcsolatokat, amelyek az emberiséghez fűznek, szétszakítják. Egyedülvalóságra kárhozzat sorsunk, noha fiaink még élnek. Eltiltva tőlünk még az az egyetlen ír is, amely meggyógyíthatna, megerősíthetne minket, balzsamot önthetne megtört szívünkre és megbékéltetné kínban vergődő lelkünket...

Meg kell vallanom önmagamnak, hogy oly férfit, amilyen én vagyok, nem tehetett volna tönkre sem..., sem..., senki, még ha ezerszer annyi tört volna is ellenem. Magam tettem tönkre magamat. És senkit, sem nagy, sem csekély erejűt nem tehet tönkre más, csak a saját keze. Egészen őszintén mondhatom ezt. Ki kell mondanom, még ha e pillanatban nem is hiszik el talán. Ezt a kegyetlen vádat úgy emelem magam ellen, hogy semmiféle kegyelemre nem számítok. Akármilyen rettenetes volt az, ahogy a világ bánt én velem; amit én követtem el magam ellen, sokkal, de sokkal rettenetesebb volt.

Olyan ember voltam, akit szimbólikus vonatkozások kapcsoltak korom művészetéhez és kultúrájához. Én magam tisztán láttam ezt már életem férfiszakának derengése idején és rákényszeríttem koromat, hogy az is tisztán lássa ezt azután. Kevés ember foglalt el ily polcot már életében és úgy, hogy arravalóságát annyira elismerik. Szokás szerint csak utóbb, amikor már az ember is, kora is rég tovatűnt, állapítják meg ezt, ha ugyan egyáltalában megállapítható, a történetírók vagy a kritikusok. Az én esetem más. Én éreztem jelentőségemet és meg tudtam éreztetni másokkal is. Byron szimbólikus alak volt ugyan, de az ő vonatkozásai őt kora szenvedelmeibe és a kornak e szenvedelmektől való megcsömörlésébe nyugózták. Az én vonatkozásaim valamivel nemesebbek voltak, maradandóbbak, életbevágóbbak, magasabb célúak.

Az istenek csaknem mindent adtak nekem. Lángelme, fényes név, előkelő társadalmi helyzet, dicsőség, tündöklés, az értelem szilaj merészsége egytől-egyig mind osztályrészemül jutott; a művészetet filozófiává, a filozófiát művészetté ígéztem; az emberek gondolkozását megváltoztattam és a jelenségeket új színekben láttattam; minden szavam, minden tettem ámulatba ejtette az embereket; nekibuzdultam a drámának - a művészet e legobjektívebb formájának - és oly műfajjá egyénítettem, amilyen a lírai költemény, a szonett; egyben a terepét is megtágítottam és jellemábrázolás dolgában dúsabbá gyarapítottam; a dráma után a regényt, a rímest verset, a prózában írt költeményt, a valóság síma dialógusát épp úgy, mint a fantasztikumét - mindent, amihez csak hozzányúltam, sikerült megszépítenem, mindent a szépség új, ékeesebb köntösébe öltöztettem; az igazság egyaránt jogos sajátjául nyilvánítottam meg az igazat épp úgy, mint a nem igazat és megmutattam, hogy az igazság meg a hazugság a létnek pusztán értelmi formái. A művészetben a legtökéletesebb valóságot láttam, magát az életet csak a költészet egyik ágának tekintettem. Századok fantáziáját keltettem új életre, úgy hogy mitoszok és legendák támadtak körülöttem. A bölcselkedés összes rendszereit egyetlen frázisba, a lét egész tartalmát egyetlen epigrammába tömörítettem. És cselekedtem ezenkívül még más egyebet is.

De belecsalattam magamat az esztelen és érzéki kedvtelés mélységes ígézetébe. Abban telt gyönyörűségem, hogy *flâneur* vagyok, dandy, divat embere. Körülvételtem magamat nagyon is jelentéktelen egyénekkel, nagyon is hitvány lelkekkel. Tékozlója lettem szellememnek és különös örömöm telt abban, hogy ily örök ifjúságot pazarolhatok. Belefáradván a magasságok járásába, jól megfontoltan szálltam alá a mélységekbe, keresni új nagyszerűségeket. Ami a paradoxon volt számomra a gondolat világában, azzá lett a szenvedély világában számomra a perverzitás. A vágy végül is betegséggé fajult, vagy örületté, vagy mindkettővé. Nem törődtem többé a mások életével. Csak töltöttem a kedvemet, ahol épp kedvem telt s mentem odébb. Elfeledtem, hogy a köznapi élet bármily kicsi cselekedete is vagy kicsiszolja, vagy elkoptatja a jellemet s hogy tehát aki mit cselekedett a maga titkos szobácskájában, azt majd valamely napon a háztetőről kell világgá kiabálnia. Nem voltam többé ura magamnak. Nem voltam többé lelkelem kormányosa és nem tudtam ezt. Engedtem, hogy a gyönyör hatalma uralkodjék rajtam. S végeztem iszonyú gyalázattal. Most már csak egy lehet a menedékem: a legteljesebb alázatosság.

Itt tengek a börtönben csaknem két éve már. Lelkem mélyéről vad kétségbeesés tört fel; az elhagyottság akkora kínszenvedése, hogy pusztá látásom is szánalmat kelthetett; borzalmas és tehetetlen düh; elkeseredettség és megvetés; kínlódás, amely hangosan sírt-rítt; nyomorúság, amely nem bírta megtalálni szavát; búbánat, amely néma volt. Keresztülmentem a szenvedés minden lehető változásán. Jobban tudom, mint maga Wordsworth, mit akart ő kifejezni, midőn, ezt mondta:

„A szenvedés meg nem szűnő vak éj,
A végtelennel egytermészetű”.

De ha voltak is pillanataim, amikor örömöm telt a gondolatban, hogy szenvedéseim végtelenek, mégis tűrhetetlen volt az a tudat, hogy nincs értelmük. Most fedezek föl a lelkelem mélyén valamit, ami rejtetten él ott s azt mondja nekem, hogy nincs e világon semmi, aminek értelme ne volna s a szenvedés legkevésbé ilyen. Ez a valami, ami lelkelem mélyén úgy rejtőzik, mint földben a kincs, az Alázatosság.

Ez maradt meg utolsó javamnak és a legkülönbnek: a végső fölfedezés, amelyhez eljutottam, kiindulópontja egy új, friss lelkiejlődésnek. Közvetlenül magamból támadt, tudom tehát, hogy épp a kellő időben jelentkezett. Nem jelentkezhetett sem előbb, sem később. Ha valaki szólt volna róla nekem, bizonyos, hogy visszautasítom. Ha élém hozták volna, bizonyos, hogy el nem fogadom. De amint ráakadtam, csak egy volt a vágyam, hogy megőrizzem. Kellett, hogy így cselekedjem. Ez az egyetlen, amiben az élet, egy új élet, a *Vita Nuova* elemei megvannak számomra. Minden dolgok között ez a legkülönösebb. Ezt nem szerezheti meg az ember, csak ha lemond mindarról, amije van. Csak ha mindenünket elvesztettük, akkor tudhatjuk, hogy ez a mienk.

Most, amikor bizonyos vagyok róla, hogy megvan bennem, egészen tisztán látom, mi a tenni-valóm, helyesebben szólva, mit kell tennem. És amidőn ily kifejezést használok, amilyen ez, szükségtelen mondanom, hogy ezzel nem valami külső rendszabályra vagy parancsra célozok. Ilyesmit nem engedek magamhoz. Sokkal erősebben vagyok individualista most, mint akármikor is voltam. Semminek sincs még legcsekélyebb értéke sem szememben, csak annak, ami saját lelkeimből származik. Egész valóm igyekezete az, hogy magamat új módon élhessem. Ez minden, amivel foglalkozom. És legelső teendőm, hogy megszabadítsam magamat minden lehető keserűségtől, amit csak érezhetnék a világgal szemközt.

Teljesen pénztelen, teljesen otthontalan vagyok. De van a világon ennél rosszabb baj is. Egészen őszintén beszélek, ha azt mondom, hogy inkább, semmint a világ ellen elkeseredett szívvel hagyjam el a börtönt, örömet és készségesen fogom kenyeremet ajtóról ajtóra járva megkoldulni. Ha üres kézzel kellene is tovamennem a gazdagok házából, majd csak kapok

valamit a szegények küszöbén. Azok, akik bőségben élnek, többnyire fukarok; azok, akiknek kevesük van, mindig adnak belőle. Csöppet sem bánám, ha künn kellene hálnom a hűvös fűben nyáron és ha tél idején meghúzódhatnám valami meleget tartó, jól rakott szénaboglyában vagy valami nagy félszer tetőzete alatt, csak legyen szeretet szívemben. Az élet külsőségeinek az én szememben nincs többé semmiféle jelentőségük. Láthatjátok, az individualizmusnak mily óriási ereje él bennem, vagy fog élni mindinkább, mert hiszen hosszú az út és „amerre én járok, tövises a pálya”.

Természetesen tudom, az én sorsom nem az, hogy alamizsnát kéregessek utak szélén és ha valamikor künn feküdném a hűvös fűben éj idején, bizonyos, hogy szonettekét írnék a holdhoz. Amikor majd kiszabadulok innen a börtönből, Robbie ott fog várakozni rám a vaskos, vaspántos kapu túlsó oldalán és szimboluma ő nemcsak a saját maga hozzám való vonzódásának, hanem azonkívül sok másokénak is. Azt hiszem, lesz annyim, hogy elélhetek majd belőle vagy tizennyolc hónapig, ha nem is oly módon, hogy szépséges könyveket írhatnék, de legalább úgy, hogy szépséges könyveket olvashatok; s ugyan miféle örömöm lehetne nagyobb? Azután - remélem - újjá bírom majd teremteni teremtető erőmet.

De ha más lenne a helyzet: még ha egyetlen barátom sem maradt volna e világon; még ha egyetlen ház sem nyílnék meg jószágosan előttem; még ha a póre nyomorgás koldus-tarisznyáját és rongyos köpenyegét kellene is osztályrészemül kapnom: mindaddig, amíg ment vagyok minden bosszúvágytól, keménységtől és megvetéstől, sokkal nagyobb nyugodtsággal és önbizalommal tudnék szemébe nézni az életnek, mint hogyha testemet bíbor és legfinomabb patyolat borítaná, de belül a lelkemet gyűlölet sorvasztaná.

És bizonyára nem kell majd nehézségekkel küzdenem. Ha igaz lélekkel vágyakoztok a szeretetre, meg fogjátok találni, mert vár benneteket.

Szükségtelen mondanom, hogy feladatom ezzel még nem végződik el. Hiszen aránytalanul könnyű lenne, ha így végződhetnék. Sokkal több az, ami előttem áll. Sokkal meredekebb hegyeket kell megmásznom, sokkal sötétebb völgyeken kell átnyomulnom. És mindezt saját erőmből kell megcselekednem. Sem a vallás, sem az erkölcs, sem az ész meg nem segíthet.

Nem segíthet meg az erkölcs. Született antinomista vagyok. Azok sorából való, akik nem a szabályok, hanem a kivételek számára teremtdtek. De miközben látom, hogy magában abban, amit az ember cselekszik, nincs semmi igaztalanság, látom azt is, hogy bizony van igaztalanság abban, amivé lesz az ember. Jó, ha ezt megtanultuk.

Nincs segítségemre a vallás. A hittel, amelyet mások abba vetnek, ami láthatatlan, én afele fordulok, ami megtapintható és látható. Az én isteneim valóban ott laknak az emberi kéz alkotta templomokban; és egyre működő tapasztalat körében vált az én hitvallásom befejezetté és teljessé: úgy lehet, túlságosan is teljessé, mert mint igen sokan, sőt talán valamennyien, akik mennyországukat ide erre a földre helyezték, én megtaláltam itt nemcsak a menny bűbáját, hanem a pokol borzalmait is. Ha elgondolkozom a vallásról úgy általánosságban, olyasmit érzek, mintha bízvást alapíthatnék külön rendet azok számára, akik nem tudnak hinni: nevezhetnék a Hitetlenek Társaságának ezt a rendet, amelynek oltárán, ahol viaszgyertya nem égne, meg nem áldott kenyérrel és bortalan üres kehellyel végezné a szertartást olyan pap, akinek szívében békesség nem lakozik. Mindennek, hogy igazsággá lehessen, vallássá kell válnia. S az agnoszticizmusnak épp úgy meg kellene hogy legyen a maga egyházi szertartása, semmivel sem kevésbé, mint ahogy megvan bármily vallásnak. Elvetette a magot, a maga vértanúit, hadd arasson is hát, takarítsa be a maga szentjeit és dicsérje Istent mindennap azért, hogy Magát titokká rejtette az emberek elől. De akár hit, akár agnoszticizmus, csak semmi rajtam kívül való ne legyen. Szimbolumainak az én saját teremtető erőm szülötteinek kell lenniök. Szellemiség csak az, ami maga teremti meg a maga formáját. Ha titkát

nem bírom magamban megtalálni, nem is találom meg soha: ha nincs meg máris bennem, sohasem is jut belém.

Nem segít az ész sem. Azt ugyan megmondja nekem, hogy azok a törvények, amelyeknek révén bűnössé ítélték engem, rossz és igazságtalan törvények s hogy az a rendszer, amelynek révén szenvednem kellett, rossz és igazságtalan rendszer. De énnekem valahogy jóvá és igazságossá kell tennem a magam számára mind a kettőt. És ahogy a Művészetben az ember csakis azzal törődik, ami egy különleges pillanatban különleges tárggyá válik számára, tökéletesen azonmód alakul az ember jellemének etikai fejlődése is. Énnekem mindazt, ami történt velem, javamra kell fordítanom. A deszka fekvőhelyet, az undok eledelt, a kemény köteleket, amelyekből kócot fosztottam, amíg ujjaim hegye el nem zsibbadt a fájdalomtól, a cselédmunkát, amellyel minden egyes napunk kezdődik és végződik, a durvahangú parancsokat, amelyek a megszokás révén már szükségeseznek érzenek, a borzasztó ruházatot, amelytől a szomorúság valósággal groteszk látvánnyá válik, a hallgatást, a magányosságot, a szégyent - mindezt egytől-egyig át kell alakítanom lelket erősítő tapasztalattá. Nincs a testnek egyetlen olyan lealacsonyítása sem, amelyet nem kellett volna megpróbálnom és amelyet a lélek átszellemítőjévé nem avattam volna.

Arra a pontra kívántam eljutni, amelyen egész egyszerűen, minden megilletődés nélkül tudjam megmondani, hogy életemnek két nagy fordulópontja az volt, mikor apám Oxfordba és mikor a társadalom a börtönbe küldött. Nem akarom azt mondani, hogy a börtön volt a legjobb, ami engem érhetett; ily mondás túlságosan nagy elkeseredésnek rémlenék önmagam ellen. Inkább azt mondanám, vagy szeretném hallani mások rólam való mondásául, íme, annyira tipikus gyermeke voltam koromnak, hogy perverzításomban és perverzitásom kedvéért mindazt, ami jó volt az életemben, rosszra fordítottam, életem minden rossz dolgát pedig jóra.

Ámde az, hogy rólam mi mondás hangzik el akár a magam ajkáról, akár másokéről, nagyon csekély jelentőségű. Ami fontos, ami feladatomban áll előttem, amit meg kell tennem, hacsak életem rövid folytatása nem lesz csonka, roncs és befejezetlen, egyedül az, hogy valómba kell olvasztanom mindent, amit csak tettek velem, részemmé kell változtatnom, panasz, félelem, ellenkezés nélkül elvállalnom. A legnagyobb bűn a felületesség. Ami megvalósult, akármi is az, helyes.

Eleinte, mikor a börtönbe kerültem, akadtak, akik azt tanácsolták, kíséreljem meg elfelejteni, ki voltam. Rontó veszedelmű tanács volt. Csakis annak a valónak a tudatában, hogy ki vagyok, találhattam valamelyes vígasztalást. Most meg azt tanácsolják nekem mások, kíséreljem meg majd ha kiszabadulok, elfelejteni, hogy egyáltalában voltam börtönben valaha. Tudom, hogy ez épp oly végzetes lenne. Azt jelentené ez, hogy örökösen üldözne a megvetettség bizonyos elviselhetetlen érzése és hogy mindaz, ami nekem épp oly kedves, mint akárki másnak - a nap és a hold szépsége, az évszakok pompája, a hajnalok zenéje és a nagy éjszakák csöndje, a lombozaton keresztül permetező eső vagy a fűvön meggyülemelő és azt megezüstöző harmat - mind, mind megfertőződnek számomra és elvesztené gyógyító erejét és azt az erejét, hogy örömet tud árasztani mindenfelé. Aki irtózik saját tapasztalataitól, saját fejlődését börtönzi be. Aki megtagadja saját tapasztalatait, hazugságot kényszerít saját élete ajkaira. Nem csekélyebb valami, magának a léleknek megtagadása ez.

Mert ahogy a test felvesz magába temérdek mindenfélét, ocsmány és tisztátalan dolgokat, nem kevésbé mint olyat, amit a pap vagy valami ábránd tisztított meg és átváltoztatja gyorsasággá vagy erővé, szépséges izmok játékvá és épséges hús duzzadozásává, a haj, az ajkak, a szem ívületeivé és színeivé: szakasztott azonmód szí fel magába a lélek is a maga táplálkozása módján mindent és a gondolat meg a szenvedélyek nemes hevülésévé tudja átváltoztatni mindazt, ami magamagában hitvány, kegyetlen és lealacsonyító; sőt mi több, megtalálhatja ezekben kifejeződésének legfölségesebb módjait és gyakran legtökéletesebben bontakozik ki

éppen olyasmin keresztül, aminek szándéka az volt, hogy megszenteltelenségen vagy romboljon.

Azt a valóságot, hogy közönséges börtön közönséges rabjává lettem, tudomásul kellennem becsületesen s bármennyire furcsának lássék is, meg kell tanulnom egyebek közt azt is, hogy ne szégyenkezzem miatta. Büntetésnek kell fogadnom; aki pedig szégyenli, hogy büntetés érte, olyan, mintha egyáltalában sohasem bűnhődött volna. Persze sok oly dolgot, amiben bűnösnek ítélték, nem követtem volt el, de bűnösnek ítélték sok olyan dologban is, amit elkövettem és van életemben jóval nagyobb számú olyan dolog, amiért egyáltalában soha még csak felelősségre sem vontak. S minthogy az istenek igen különösek és épp úgy büntetnek minket azért, ami jó és emberi bennünk, mint azért, ami gonosz és perverz, tudomásul kellennem a valóságot, hogy az ember épp úgy bűnhődik a jóért, mint a rosszért, amit elkövet. Semmi kétségem, hogy ez így helyesen van, kell, hogy így legyen. Ez segíti az embert, vagy kellene hogy segítse abban, mint lássa tisztán mind a kettőt s ne törje fejét túlságosan egyik miatt se. És ha én most már nem fogom szégyenleni büntetésemet, aminthogy remélem, nem is fogom, tudok majd gondolkodni és járni-kelni és élni szabadon.

Sok ember, amikor kiszabadul, börtönét magával viszi ki a szabad levegőbe és mint valami titkos gyalázatot rejtegeti szívében, végül pedig szegény, megmérgezett pára módjára félrehúzódik valami odúba s úgy hal meg ott. Gyalázatoság, hogy ezeknek az embereknek így kell cselekedniök s gonosz, rettentően gonosz hitványsága a társadalomnak, hogy valósággal rákényszeríti őket így cselekedniök. A társadalom jogot formál arra, hogy elrettentő büntetéssel sujtja az egyént; de ily módon elköveti a legfőbb vétket, a felületességét, mert nem tud mélyére látni annak, amit ilyképpen cselekszik. Mikor az ember büntetése letelt, a társadalom őt magára hagyja; azaz úgy kell mondanom, épp akkor hagyja cserben, amikor vele szemközt legfőbb kötelessége kezdődik. A társadalom valósággal szégyenli a maga cselekedeteit és kerüli azokat, akiket megbüntetett, ahogy az emberek kerülni szokták a hitelezőt, akinek nem tudják megfizetni tartozásukat, vagy ahogy olyasvalakit kerülnek, akinek jóvá nem tehető, pótolhatatlan kárt okoztak. Én a magam részéről megkövetelhetem, hogy amikor én tisztában vagyok azzal, amit elszenvedtem, legyen tisztában a társadalom is azzal, amivel sujtott; és hogy így keserűség vagy gyűlölet ne maradjon egyik részen se.

Természetesen, tudom, hogy egy tekintetben másképp vonatkoznak a dolgok rám, mint a többiekre; kell, hogy másképp vonatkozzanak már az eset természeténél fogva. Azok a szegény tolvajok és csavargók, akiket ide börtönöztek be énvelem együvé, sok tekintetben szerencsésebbek nálam. Az a kis útjuk ott a szürke városban, vagy a zöld mezőn, amely látta bűnüket, igen csekély; hogy eljussanak olyanok közé, akik semmit sem tudnak arról, hogy ők mit követtek el, nem kell messzebbre menniök, mint amennyire valami madár el tud repülni pitymallattól kivirradtig; az én számomra azonban tényrnyivé zsugorodott a világ és akármerre fordulok, ott a nevem ólombetűkkel a sziklára írottan. Mert úgy jöttem én, nem az ismeretlenségből a bűn hirtelen hirhedtségébe, hanem a nagyrabecsültség bizonyosfajta örökkévalóságából a megbecstelenültség bizonyosfajta örökkévalóságába és néha, úgy rémlik nekem, mintha magamon bizonyítottam volna be, ha ugyan bizonyításra szorul, hogy a hírességet a hirhedtségtől csak egy lépés választja el, vagy tán még ennyi sem.

Mégis éppen abban a tényben, hogy az emberek mindenütt rám ismernek majd, akárhová megyek és tudni fognak mindent élelemlről, persze csak ami eszelősséget követtem el benne, úgy veszem észre, van számomra valamelyes jó is. Rá fog kényszeríteni ez a tény arra, hogy újra művésznak bizonyuljak, még pedig oly hamarosan, ahogy csak lehetséges. Ha csak egyetlen igaz szépségű művet alkothatok is, lesz alkalmam a rosszindulatot megfosztani mérgétől, a gyávaságot a maga sunyi gúnyjától és kitépni a gyalázkodás nyelvét gyökerestül.

És ha az élet rám nézve probléma, aminthogy valóban az, én nem kevésbé vagyok probléma az élet számára. Az embereknek valamelyes álláspontra kell helyezkedniük velem szemközt s így mindkét félről, magukról is, rólam is ítélniük. Szükségtelen mondanom, hogy nem beszélek személyük szerint megkülönböztetett egyénekről. Most csak olyan embereket szeretnék magam körül látni, akik művészek és csak olyan embereket, akik szenvedtek: azokat óhajtanám, akik tudják, mi a szépség és azokat, akik tudják, mi a szomorúság: semmiféle másfajta ember nem érdekel. Nem is kívánok az élettől egyebet. Mindabban, amit mondtam, egyszerűen a magam lelki állásfoglalását gondoltam el, az élettől, mint egészszel szemközt; és érzem, elérnem azt, hogy ne szégyenkezzem büntetésem miatt, egyik legelső feladatomban, a saját tökéletesedésem érdekében és azért, mert oly tökéletlen vagyok.

Azután meg kell tanulnom, mikép lehetek boldog. Valamikor tudtam volt ezt, vagy legalább gondoltam, hogy tudom, ösztönösen. Mindig tavasz volt valamikor szívemben. Természetem örömré hajló volt. Életemet csordultig töltöttem élvezettel, ahogy serleget tölthet csordultig az ember borral. Most úgy közeledem az élethez teljesen új elvű érdeklődéssel és a boldogságot még csak elképzelni is gyakran rendkívül nehéz. Emlékszem, oxfordi első félévem idején Pater „Renaissance”-ában - abban a könyvben, amelynek oly különös hatása volt életemre - olvastam, mint helyezi Dante a pokol mélységébe azokat, akik szándékosan élnek szomorkodásban; s elmentem az egyetem könyvtárába és fellapoztam a Divina Commediában azt a szakaszt, amely leírja, mint fetrengnek a pokol rémes posványában azok, akik „búsongók voltak az édes levegőn” s mindörökre hangzón mint mondják sóhajtozva -

„Tristi fummo

Nell aer dolce che dal sol s'allegra.”

Tudtam, hogy az egyház kárhozzátással sújtotta az *accidit*-et; de az egész gondolat fölöttébb fantasztikusnak rémlett nekem, valóban olyanfajta bűn ez, vélekedtem, amelyet csak pap gondolhat el, aki a való életet sehogysem ismeri. Azt sem bírtam megérteni, hogy Dante, akinek mondása szerint „a szomorúság újra egyesít bennünket Istennel,” hogyan lehetett ennyire irgalmatlan azok iránt, akik szerelmesek voltak a bánatba, ha ugyan valóban éltek ilyenek. Nem gondoltam, hogy egykor majd éppen ez lesz életem egyik legnagyobb megpróbáltatása.

Amíg a wordsworthi börtönben voltam, csak meghalni kíváncsoztam. Ez volt egyetlen vágyam. Mikor aztán kéthónapi kórház után átszállítottak ide s észrevettem, hogy testi állapotom fokozatosan egyre jobbra épül, csupa düh töltött el. Elhatároztam, hogy öngyilkosságot követek el, mindjárt aznap, amelyen börtönömet elhagyom. Bizonyos idő múltán ez a gonosz hangulatom tovatűnt s nekiserkentettem lelkemet, hogy élni fogok, de úgy burkolódzom komorságba, ahogy bíborba király: sohasem mosolygok többé; akármily házba lépek majd, gyásznak házává fogom azt avatni; rászoktatom barátaimat, hogy lassan lépkedve, gyászosbúsan járjanak velem; megtanítom őket arra, hogy a bánatosság az élet titkának igazi valója; idegen szomorúsággal roskasztom meg őket; megkínzom lelküket saját fájdalommal. Most egészen másképp érzek. Látom, hogy hálátlanság is, bántó dolog is lenne efféle hosszúra nyúlt ábrázattal járnom, hiszen barátaimnak, ha meglátogatnának, még hosszabbra nyúlt ábrázattal kellene részvételük bizonyosságául környékeznük engem; vagy ha megvendégelni kívánnám őket, arra kellene kérnem szegényeket, üljenek le némán holmi keserű füvekhez, halotti torhoz. Meg kell tanulnom, hogyan lehetek jókedvű és boldog.

A legutóbbi két alkalommal, amikor engedelmet kaptam rá, hogy barátaimat itt magamnál láthassam, igyekeztem oly jókedvű lenni, amilyen csak lehettem s kitenni magamért jókedvemmél, hogy kárpótoljam őket valamennyire fáradásukért, a nagy útért, amelyet megtettek ide a városból, hogy láthassanak engem. Csekély kárpótlás ez, tudom, de az egyetlen olyan, érzem bizonyosan, amely leginkább kedves nekik. Együtt töltöttem Robbie-vel egy órát a múlt héten, szombaton és igyekeztem a lehető legteljesebb módon kifejezni, mily igazán, mily

nagyon örülök, hogy találkozhattunk. És hogy nézetemmel és gondolataimmal, amelyek itt alakulnak bennem, teljesen helyes útra jutottam, megmutatja nekem az a valóság, hogy bebörtönöztetésem óta most először vágyódom igazán az élet után.

Annyi minden van előttem, amit meg kell tennem, hogy bizony borzalmas tragédiának érezném, ha meghalnék, mielőtt teendőimnek legalább valamelyes kis részét elintézhethném. Új fejlődés útjait látom mind a művészetben, mind az életben; valamennyi egy-egy friss módja a tökéletesedésnek. Élni kívánok, úgy, hogy kifürkészhessem, ami, úgyszólván, új világ számomra. Akarjátok-e tudni, mi ez az új világ? Azt hiszem, kitalálhatjátok, micsoda. Az a világ az, amelyben most kezdtem élni. A szomorúság, bizony és mindaz, amire a szomorúság tanítja az embert, ez íme az én új világom.

Megszoktam volt, hogy teljesen a gyönyörök élvezésének éljek. Irtóztam a szenvedéstől meg a szomorúságtól, akármi fajta volt. Gyűlöltem mind a kettőt. Eltökéltem, hogy amennyire csak lehetséges, észre sem veszem őket: hogy úgy mondjam, a tökéletlenség bizonyos módját fogom látni bennök. Nem illettek bele az én életfelfogásomba. Nem volt helyük az én filozófiámban. Édesanyám, aki ismerte az életet a maga teljességében, idézni szokta volt, gyakran mondta el nekem Goethe néhány sorát, - Carlyle írta ezeket egy könyvbe, amelyet sok-sok évvel ezelőtt adott anyámnak s azt hiszem, e sorokat ő maga fordította is következőképen:

„Who never ate his bread in sorrow.
Who never spent the midnight hours
Weeping and waiting for the morrow, -
He knows you not, ye heavenly powers.”*

Azok a sorok ezek, amelyeket Poroszország nemes királynéja, akivel Napoleon oly nyersdurván bánt, idézni szokott volt megaláztatásában és száműzetésében; azok a sorok ezek, amelyeket annyiszor idézett anyám a későbbi élete bajaiban. Én teljesen elhúzódtam attól, hogy elismerjem vagy föltételezzem azt az óriási igazságot, amely bennök rejlik. Nem bírtam megérteni. Emlékszem nagyon jól, hogyan szoktam volt megmondani neki, hogy egyáltalában nem óhajtom kenyeremet könnyel enni, vagy csak egyetlen éjszakámat is végigsírni és virrasztva várni valami még keservesebb hajnalt.

Nem is sejtettem, hogy ez is azoknak a különös dolgoknak egyike volt, amelyeket a sorsszövő hatalmak számomra készen tartogattak: hogy életemnek egy teljes esztendején végig, úgyszólván, alig is csinálhatok majd egyebet. De osztályrészem így volt kimérve nekem; és az utolsó néhány hónap alatt, rettenetes nehézségek és vívódások után meg bírtam érteni néhányat azokból a leckékből, amelyek a gyötrelem szívében rejlenek. Papok és azok az emberek, akik minden bölcsesség nélkül való, hangzatos mondásokkal szoktak élni, a szenvedésről olykor úgy beszélnek, mint valami misztériumról. A szenvedés valóban kinyilatkoztatás. Az ember észrevesz dolgokat, amelyeket sohasem vett észre azelőtt. Az ember keresztül lát a történelem egészen, úgy nézi új, más álláspontonról. Amit az ember homályosnak érzett, csak

* A hárfás dala a Wilhelm Meister-ből:

Wer nie sein Brod mit Thränen ass.
Wer nie die kummervollen Nächte
Auf seinem Bette weinend sass,
Der kennt euch nicht, ihr himmlischen Mächte.

(Ki kenyerét még könnyesen
Nem ette, kit még nem ríkatlak
Ágyán bús éjek sohasem.
Nem ismer titeket, égi hatalmak.) A fordító.

úgy ösztönösen, a művészetről, az ime az értelem és a megindultság révén valósággá bizonyosul, a látomás tökéletes tisztaságával és a megértés abszolút erejével.

Most már látom, hogy a szomorúság a legmagasabbrendű megindulás lévén, amelyre ember csak buzdulhat, egyszersmind jellege és tanúsága minden nagy művészetnek. Amire a művész minduntalan törekszik, az oly módja a létnek, amelyben a lélek és a test egy és elválaszthatatlan: mert benne a külső a belsőnek kifejezője, mert benne a forma megnyilatkozás. A lét ily módjának többféle fajtája van; minden, ami fiatal és a művészeteknek az a jelentkezése, amely legszívesebben a fiatal élettel foglalkozik, mintámkul szolgálhat e tekintetben; más tekintetben meg gyönyörűségünk lehet az a gondolat, hogy a hatás finomságával és gyöngédségével, azzal, ahogy külsőségeken megérezteteti a szellemet, amely bennök lakik s szövi a maga ruháját földből és levegőből, ködből és városokból; a hangulatok és árnyalatok és színek betegesen elfínomult együttérzésével: a modern tájképfestés valósítja meg számunkra festői eszközökkel azt, amit oly plasztikus tökéletességgel valósítottak volt meg a görögök. A zene, amelyben minden tárgy beleolvad a kifejezésbe és attól el nem választható, összetett példája, a virág vagy a gyermek pedig egyszerű példája annak, amit mondani akarok; de a szomorúság, mind az életnek, mind a művészetnek végső eredményű jellege.

Az öröm és a nevetés mögött rejtőzhetik durva, zord, érzéketlen lelkiület. De a szomorúság mögött, mindig csak szomorúság van. A kín sohasem visel álarcot, mint a gyönyör. A művészetben az igazság nem a lényeges gondolatnak és az esetleges jelenségnek valamely vonatkozása; nem az alaknak és árnyékának egyezése vagy a tükörképnek és az eredetinek azonos jelentkezése; nem visszhang, amelyet barlangos hegy küld, épp oly legkevésbé sem, ahogy nem lehet az annak a völgybeli víznek ezüst hulláma, amely a holdnak a holdat, Narcissusnak pedig Narcissust mutatja. A művészetben az igazság valaminek az önmagával való egysége: a külső, amelynek ábrázolása kifejezi a belsőt; a lélek megtestesülése, a test, ha megmutatja a lelket. És ezért nincs a szomorúsághoz fogható igazság. Vannak napjaim, amikor úgy érzem, hogy a szomorúság az egyetlen igazság. Más dolgok lehetnek szem vagy étvágy képzelődése, amely arra való, hogy elvakítsa az egyiket és jóllakassa a másikat, de szomorúságból épültek meg a világok és gyermeknek születése vagy csillagé egyfajta kín.

Sőt többet mondok, a szomorúságban mindig van valami igen erős, valami rendkívüli realitás. Azt mondtam volt magamról, hogy olyan ember vagyok, aki szimbolikus vonatkozásokban állottam korom művészetéhez és kultúrájához. Nincs egyetlen olyan nyomorult itt ezen a nyomorúságos helyen körülöttem, aki nem állna szimbolikus vonatkozásban az élet igazi titkához. Mert az élet titka szenvedés. Ez az, ami ott rejlik minden mögött. Amikor élni kezdünk, ami édes, annyira édes nekünk és ami keserű, annyira keserű, hogy elkerülhetetlenül a gyönyörök felé irányítjuk összes vágyainkat és úgy akarunk nemcsak „egy-két hónapig lépesmézen élni”, hanem egész világeletünkben sem nyúlnánk más valami eledelhez, nem is véve észre, hogy bizony éhen halhatunk.

Emlékszem, hogy egyszer erről a tárgyról beszélgettem a legszebb teremtések egyikével, akiket csak ismertem valaha, egy nővel, akinek irántam való rokonérzése és nemes kedvesége mind bebörtönöztetésem tragédiája előtt, mind azóta mérhetetlen és leírhatatlan erejű volt, azzal a valakivel, aki valóban segítőmnek bizonyult, bárha nem is tudta, bajaim terhének elbírásában, sokkal jobban, mint bárki más e világon, mégpedig pusztán azáltal, itt van e földön, az által, hogy az, ami - részben eszménykép és részben ihletés: sugallása annak, amivé az ember lehetne, épp úgy, mint valóságos segítség e cél elérésére is: lélek, aki a közönséges levegőt megédesíti és mindazt, ami szellemi, oly egyszerűvé és természetessé bűvöli, amilyen a napfény vagy a tenger, olyan valakivel, aki előtt a szépség és a szomorúság kéz a kézben jár és mindkettő ugyanegy küldetésű. S ez alkalommal, amelyre gondolok, határozottan emlékszem, azt mondtam neki, már London egyetlen szűk uccájában is elég szenvedés van annak

bizonyosságául, hogy Isten az embert nem szereti és hogy akárhol van is valami szomorúság, még ha csak egy gyermek sírdogál is valami kis kertben holmi hiba miatt, amit elkövetett vagy el sem követett: teljesen eltorzul attól a teremtés egész ábrázata. Egészen helytelen volt véleményem. Ő meg is mondta ezt nekem, de én nem tudtam elhinni neki. Nem abban a gondolatvilágban éltem, amelyben ily elhívésre emelkedhetik valaki. Most úgy látom, hogy a szeretet valamely fajtája az egyedüli lehetőség annak a rengeteg szenvedésnek megértésére, amely a világot ellepi. Én más megértetést elgondolni nem tudok. Meggyőződése, hogy nincs is más és hogyha a világ, mint mondtam, csakugyan szomorúságból épült, csak a szeretet keze építette, mert máskülönben az ember, akinek számára készült ez a világ, nem érhetné el szelleme tökéletesedésének teljességét. A gyönyör a szép test számára van, de a kín a szép lélek számára.

Ha azt mondom, hogy meggyőződése, akkor túlságos kevélyen beszélek. Nagy messzeségben, mint tökéletes igazgyöngy, látható Isten városa. Oly csodás, hogy szinte annyira közelnek látszik, mintha akármelyik gyermek elérhetné egyetlen nyári nappalon. És gyermek el is érheti. De én és a magamfélék másképp vagyunk vele. Mink meg tudunk ugyan valamely dolgot ragadni egyetlen pillanatban, de elillantjuk azoknak a hosszú óráknak idején, amelyek ólomlábon következnek. Oly nehéz feljutni „magasságokba, melyeket elérni a lélek szent joga”. Gondolkozni az örökkévalóságban szoktunk, de mozogni az idővel együtt, lassan; s hogy az idő mily lassan jár velünk, akik börtönben tengünk, arról nem kell beszélnem újra, sem az unalomról és kétségbeesésről, amik visszamásznak az ember cellájába és az ember szívének cellájába oly különös állhatatossággal, hogy úgy vagyunk velük, mintha érkezésük kedvéért minduntalan söpörgetnünk és csinosíthatnunk kellene házunkat s úgy várunk őket, mint a nem szívesen látott vendéget vagy rosszkedvű parancsolónkat vagy olyan rabszolgát, akinek rabszolgájává lesz az ember akár véletlenül, akár szándékosan.

S bárha barátainknak most nehéz lesz elhinniök, azért mégsem kevésbé igaz, hogy azoknak, akik szabadságban és tétlenségben és kényelemben élnek, sokkal könnyebb megtanulniok az alázatosság leckéit, mint nekem, aki azzal kezdem a napot, hogy térdencsúszva felmosom cellám padlatát. Hiszen a rab-élet a maga végtelen nélkülözéseivel és megszorításaival egyre lázongóvá zaklatja az embert. A legborzasztóbb ebben nem az, hogy megtöri a szívet - a szív arravaló, hogy megtöri -, hanem hogy kővé változtatja. Az ember olykor úgy érzi, hogy csak érchomlokkal és gúnyos ajakkal hatolhat keresztül a napján. És akinek lázongás az állapota, az nem lehet részesévé az isteni kegyelemnek, hogy ezt a mondást használjam, amelyet az egyház oly belészerelmesedetten kedvel - és merem mondani, helyes ösztönből kedvel -, mert bizony az életben épp úgy, mint a művészetben, a lázongás hangulata elrekeszti a lélek csatornáit és kizárja a menny levegőjét. De énnekem ezeket a leckéket itt kell megtanulnom, ha ugyan megtanulhatom valahol, és kell, hogy öröm töltsön el engem, ha lábam helyes úton jár és arcom oda fordul „a szépségesnek nevezett kapu” felé, ámbár akárhányszor a sárba vágódom és gyakran jutok a ködben téves útra.

Ez az Új Élet, ahogy Dante iránt érzett szeretetemben olykor nevezni szeretem, természetesen egyáltalában nem új élet, hanem egyszerűen csak folytatása a fejlődés és tökéletesedés útján az én előző életemnek. Emlékszem, hogy amikor Oxfordban voltam, azt mondtam egyik barátomnak, midőn ott bolyongtunk a Magdalen-kollégium kertjének madárdalok keskeny sétaútjain egy reggel, az avatásom előtti esztendőben, hogy szeretnék minden fa gyümölcséből enni a világ kertjében és hogy a világba indulni lelkemnek ezzel a szenvedelmes vágyával fogok. És így vágtam neki, csakugyan, a világnak és így éltem én. Egyetlen tévedése az volt, hogy annyira kizáróan csak azokra a fákra korlátoztam érdeklődésemet, amelyek, úgy látszott nekem, a kert napsütéses felében voltak, és kerültem a kert másik felét, mert árnyékos volt és komor. Kudarc, balsors, szegénység, szomorúság, kétségbeesés, szenvedés, még a könnyek is és azok a tördelt szavak, amelyeket a kínlódás lök az ajkakra, a lelkifurdalás,

amely az embert tövisen vándoroltatja, a lelkiismeret, amely elkárhoztat, a megalázkodás, amely büntet, a nyomorúság, amely hamut hint fejére, a lelkigyöttelelem, amely darócruhát szeret öltetni és a maga italába epét kever: - mindez olyasmi volt, amitől irtóztam. És miután elhatároztam, hogy minderről semmit sem akarok tudni, rákényszerültem, hogy sorba ízelem, egytől-egyig mindezt, táplálkozzam mindezen, sőt bizonyos időszakon ne is legyen semmiféle más eledelem.

Nem szánom-bánom pillanatig sem, hogy a gyönyörnek éltem. Úgy tettem ezt teljes erőmmel, aminthogy akármit tesz is az ember, mindent teljes erejével tegyen. Nem volt olyan gyönyör, amelyet én nem ízeletem meg. Lelkem gyöngyét beledobtam egy serleg borba. Mentem lefelé a virágos ösvényen fuvolák zengését hallgatva. Lépesmézen éltem. De ha változatlanul folytatódik ez az élet, helytelen lett volna, mert hiszen akkor korlátozottá hitványul. Tovább kellett mennem. A kert másik felének is megvoltak számomra a maga titkai. Természetesen mindez előrevetette árnyékát és előre kialakult a könyveimben. Van belőle valami A boldog királyfi-ban s valami A fiatal király-ban, nevezetesen ott, ahol a püspök így szól a térdeplő fiúhoz: „Vajjon Az, aki a nyomorúságot teremtette, nem bölcsőbb-e tenálad?” - néhány szó mindössze, amely, amikor leírtam, úgy rémlett nekem, csak pusztán szó, alig egyéb; de van mindabból jó sok abban az értelmes sorsban, amely bíborfonálként húzódik végig a Dorian Gray szövegén; többféle színben folytatódik A kritikus, mint művész-ben; le van írva, még pedig oly betűkkel, amelyek nagyon is könnyen elolvashatók, Az emberi lélek-ben; azoknak a refrain-eknek egyike az, amelyeknek visszatérő motívumai a Salome-t olyan hasonlóvá avatják valami zenedarabhoz és oly tömörre fogják egybe, mintha ballada volna; abban a prózaformájú költeményben pedig, amely arról az emberről szól, akinek „A pillanatnyi gyönyör” képmásának bronzából „az örök szomorúság” képmását kell megalkotnia, mindaz már testet ölt. Másként ez nem lehetett. Az élet minden egyes pillanatában az ember semmivel sem kevésbé az, amivé lenni indul, mint amennyire mindig az, ami volt. A művészet szimbólum, mert szimbólum az ember maga.

Ez, ha teljesen hozzáméltón tudok élni, végső fejlettségű megvalósítása a művészi életnek. Mert a művészi élet egyszerűen magának az életnek kibontakoztatása. Az alázat a művészen az a nyílt szívű készség, amellyel minden tapasztalatot hajlandó befogadni, ugyanúgy a szeretet is a művészen egyszerűen az az érzék a szépség iránt, amely a világ szemét a világ saját testi-lelki mivoltának meglátására nyitja fel. Marius, az epikureus című alkotásában Péter megkísérli összeegyeztetni a művészi életet a vallásos élettel a szó mély, kedves és komoly értelmében. De Marius alig több a szemlélőnél; igaz ugyan, hogy ideálisan kíváló szemlélő és olyan, akinek megadatott, hogy „az élet színjátékán a megfelelő indulatokkal tudjon eltűnődni”, ami Wordsworth meghatározása szerint a költő igazi célja; de azért mégis szemlélő csupán, akinek érdeklődését talán túlságosan foglalkoztatja a szentély padjainak csinosága, semhogy észrevenné, mennyire a szomorúság szentélye az, amit nézeget.

Én fölöttébb bensőséges és közvetlen kapcsolatot látok Krisztus igaz élete és a művész igaz élete között és élénk gyönyörűséggel tölt el az a tudat, hogy sokkal előbb, mintsem a szomorúság a magáévá tette napjaimat s odakötözött engem a kerekéhez, megírtam volt már Az emberi lélek-ben, hogy annak, aki krisztusi életet akar élni, teljesen és tökéletesen önmaga kell hogy legyen s jellegzetes példáimul nem csak a domb oldalán heverésző birkapasztort s a cellájában fetrengő rabot említettem, de épp úgy a festőt is, akinek számára a világ nem egyéb, csak kép s a költőt, akinek számára a világ nem egyéb, csak dal. Emlékszem, egyszer André Gide-nek, mikor együtt ültünk valami párisi kávéházban, azt mondtam, hogy noha a metafizikai dolgok vajmi kevésbé érdekelnek, a moralitások pedig egyáltalában nem, sem Plato, sem Krisztus mondásaiban semmi sincs olyan, amit közvetlenül át nem lehetne vinni a művészet világába s ami ott el nem érhetné teljes megvalósulását. Ez, ebben az általánosításában épp oly mély, mint amilyen új gondolat volt.

Nem csak arról van szó, hogy Krisztusban megláthatjuk az egyéniségnek és a tökéletességnek azt az egységbeforrottságát, amelynek alapján kialakul a klasszikus és a romantikus művészetnek egymástól való leghatározottabb megkülönböztetése és amely Krisztust az élet romantikus áramlatának valósággal úttörőjévé avatja, hanem hogy Krisztus természetének igazi hatalma ugyanaz volt, ami a művész természetéé: a mindent átjáró, lángoló képzelet. Krisztus megvalósította az emberi vonatkozások egész világában azt a képzeletsugallta együttérzést, amely a művészet világában egyedüli titka az alkotásnak. Ő megértette a belpoklosnak a belpoklosságát, a vaknak a világtalan éjét, irgalmatlan nyomorúságát annak, aki gyönyöröknek él és sajátságos szegénységét a gazdagnak. Szerencsétlenségem idején valaki ezt írta nekem: „Ha ön nem állna a piedesztálján, nem is volna érdekes.” Mennyire távol esett ezeknek a soroknak az írója attól, amit Matthew Arnold „Jézus titká”-nak nevez. Bármelyikünk megtaníthatta volna arra, hogy akármi ér is másvalakit, az bennünket is ér és ha óhajtottak oly jelmondatot, amelyet nappal és éj idején egyaránt olvassatok, akár gyönyörök, akár kínok perceiben, akkor írjátok oda házatok falaira úgy, hogy a nap megaranyozhassa és a hold megezüstözhesse ennek az írásnak a betűit: „Akar mi ér bennünket, az mást is ér.”

Krisztus helye valóban a költőkével egy. Az emberszeretetet jelentő egész tana egyenesen csak a képzeletből fakadt és csak annak segítségével érthető meg. Ami Isten volt a pantheistáknak, az volt neki az ember. Ő volt az első, aki a különböző fajokat egységes egésznek fogta fel. Az ő kora előtt istenek voltak és emberek s ő az együttérzés miszticizmusában megérezvén, hogy őbenne mind a kettő megtestesült, hol az egyik fiának, hol a másik fiának nevezi magát, ahogy hangulatának éppen megfelel. Nincs még egy olyan alakja a történelemnek, aki lelkünkben úgy fel bírna szítani, mint ő, azt a fogékonyságot a csoda iránt, amelyhez a romantizmus minduntalan folyamodni szokott. Az én számomra még mindig valami fölöttébb hihetetlen van abban a gondolatban, íme egy fiatal galileai paraszt egyszerre csak azt képzei, hogy ő az egész világ terhét a maga vállára veheti: mindazt, amit az emberek elkövettek már és elszenvedtek és mindazt, amit el fognak követni és szenvedni még, Nerónak, Caesar Borgiának, VI. Sándor pápának és annak a bűneit, aki Róma Császára és a Nap Főpapja volt; szenvedéseit azoknak, akiknek neve, száma légiónyi és akik ott laknak a sírok közei: az elnyomott nemzetek, a gyárban dolgozó gyermekek, a tolvajok, a börtönök népe, a kiközösítettek szenvedéseit, azokéit, akik némán lapulnak az elnyomás alatt és akiknek hallgatását egyedül Isten hallja meg; és ez a fiatal galileai paraszt nem csak elképzei ezt, hanem meg is cselekszi, megvalósítja úgy, hogy most mindazok, akik az ő személyiségével kapcsolatba jutnak, még ha oltára előtt nem is hajtanak fejet és papja előtt nem térdelnek, valami módon mégis érzik, hogy bűneik szennyét valaki levette róluk és feltárul szomorúságuk szépsége nekik. Azt mondtam volt Krisztusról, hogy helye a költők sorában van. Való igaz. Shelley és Sophokles az ő társasága. De maga egész élete is olyan, hogy beillik a legcsodálatosabb költeménynek. „Részvét és félelem” tekintetében a görög tragédiák egész ciklusában semmi sincs hozzáfogható. A protagonista tökéletes tisztasága az egész alakot a romantikus művészet oly magasságába emeli, ahonnan a thébaiak és a Pelopidák szenvedéseit már e szenvedések óriási borzalmassága is kizárja, s ez a tisztaság mutatja, mennyire tévedett Aristoteles, midőn a drámáról szóló értekezésében azt mondta, hogy elviselhetetlen volna ártatlant bűnhődőnek látnunk. Sem Aeschylosban, sem Danteban, a gyöngédség e komoly mestereiben, sem Shakespeare-ben, aki a legtisztábban emberi az összes nagy művészek között, sem a kelta mítoszok és legendák egész sokadalmában, ahol a világ bűbája könnyek kódén csillan keresztül és az ember élete nem több valami virág életénél, nincsen semmi, ami a tragikus hatás magasztosságával frigyessül és egybeforradó páthosz tiszta egyszerűségét tekintve Krisztus kínszenvedésének utolsó felvonásával egyenlő vagy azt csak megközelítő mivoltúnak is lenne mondható. Az az egyszerű kis estebéd a bajtársak körében, akik közül az egyik már eladta őt vérdíjért, az a gyötrődés ott, a csöndes, holdfényes kertben; az a csalfa barát, aki odajön s hozzásimul, hogy elárulja csókkal; az a másik barát, aki hisz még benne s akire ő,

mint kösziklára menedékházat remélt az embernek építeni, s aki megtagadja őt, mikor a kakas-madár megszólal pitymallatkor; az ő saját végső magányossága, magamegadása, mindenbe való belenyugvása; és emellett mind az olyan jelenetek, amilyen az, hogy az ortodoszok főpapja megszaggatja köntösét dühében és a polgári igazságszolgáltatás feje vizet hozat abban a hiú reményben, hogy tisztára moshatja magát a rátapadó ártatlan vértől, amely a történelem skarlátszín alakjává festi őt; a gyászos koronázási szertartás, ez a minden idők emlékezetének egyik legcsodálatosabb dolga; keresztrefeszítése az Ártatlannak, ott édesanyja és ama tanítványa szemeláttára, akit úgy szeretett; a katonák, akik kockajátékon sorsot vetnek ruhájára; a rettenetes halál, amely által ő a világot az örökkévalóságra legméltóbb szimbolummal ajándékozta meg; és végül sírbatétele, ahogy eltemették a gazdag ember sírboltjába, miután testét egyiptomi gyolcsba pólyázták, drága fűszerekkel és illatos olajokkal megkenvén, mintha valami király fia lett volna. Ha az ember mindezt a művészet szemszögéből nézi, csak hálát érezhet azért, hogy az egyház legfőbb istentisztelete tulajdonképpen ennek a tragédiának eljátszása, vérontás nélkül: az Úr kínszenvedésének misztikus bemutatása, párbeszéd, jelmez és taglejtés segítségével; s nekem mindig gyönyörűség és szentséges félelem forrása az a tudat, hogy a görög kórusnak, amely a művészet számára egyébként elveszett, megtalálható íme utolsó maradványa abban a válaszolgatásban, amellyel a ministráns a miséző papnak felel.

De Krisztus egész élete - szomorúság és szépség annyira egybeolvadhat a maga jelentőségében és megnyilatkozásában - voltaképpen idill, még ha azzal végződik is, hogy a templom kárpitja kettéhasad és sötétség borul a föld ábrázatára és sziklatömbök gördülnek a sírbolt szája fölé. Mindig úgy gondolunk rá, mint barátaival járó ifjú völgyenyre, amint hogy valamely helyütt annak is mondja magát; mint pásztorra, aki juhaival ott bolyong zöld mezőt vagy hús patakot keresve, valami völgyben; mint énekest, aki zengő hangokból igyekszik megépíteni Isten Városának falait; vagy mint olyan szerelmesre, akinek szerelme számára ez az egész világ szűk-parányi volt. Csodatételei oly tökéleteseknek látszanak nekem, akár csak a kikelet jelentkezése és épp annyira természeteseknek. Egyáltalában semmiféle nehézséget nem látok annak az elhívésében, hogy személyének megvolt az a varázsa, amelynek révén az ő pusztja jelenléte is békességet bírt bűvölni gyötrelmekkel tusázó lelkekbe és hogy akik csak megérintheették köntösét vagy kezét, elfeledték kínjukat; avagy hogy amint az élet egyik-másik országútján tovahaladt, azok az emberek, akik addig semmit sem láttak az élet misztériumából, ezen egyszerre keresztül tudtak látni tisztán; mások pedig, akik süketek voltak minden hangra a gyönyörén kívül, meghallották életükben először a szeretet szavát és oly bűvös hangúnak találták, amilyen csak „Apollo lantjának zenéje” lehet; avagy hogy gonosz szenvedélyek ijedten menekültek az ő közeledésekor és emberek, akiknek képzelet nélkül való, sötét élete csak a halál egy fajtája volt, feléledtek, mintha csak a sírból szabadultak volna, mikor ő szólította őket; avagy, hogy amikor a domboldalon tanított, a sokaság elfeledte éhségét, szomjúságát és minden e világi gondját és hogy barátainak, akik ott szavait lesték, amikor aztán ebédhez ült, a hitvány eledel csemegéül ízlett és a víz jó bor gyanánt; az egész ház pedig a nárdus édes illatával telt meg.

Renan a maga Jézus élete című munkájában - ebben a gyönyörű ötödik evangéliumban, amely bátran volna Szent Tamás evangéliumának nevezhető - azt mondja valahol: Krisztus legnagyobb diadala annak a szeretetnek elérése volt, amellyel, őt halála után is épp oly nagyon szerették, ahogy élete idején. És bizonyára, ha a költők sorában van helye, akkor ő a vezetője minden szerető szíveknek. Ő látta, hogy a szeretet volt a világ első titka, melyet a bölcsek fürkészték és hogy csak a szeretet révén férközhetik az ember akár a bélpoklosok szívéhez akár az Isten lába elé.

És ami a legfő: Krisztus a legmagasabbrendű individualista. Az alázatosság, akár csak a mindenfajtajú tapasztalatnak megnyíló művészi fogékonyság, csupán a megnyilatkozás egy módja. Az ember lelke az, amit Krisztus mindig kutat. Nevezi „Isten országá”-nak, - ű

βασιλεία τοῦ Θεοῦ, - és megtalálja mindenkinben. Hasonlítja apróságokhoz: pici vetőmaghoz, egy marék falevélhez, gyöngyhöz. Még pedig azért, mert az ember lelke csakis akkor találja meg önmagát, ha szabaddá tisztul a tőle oly idegen minden szenvedélytől, a magára szerzett minden kultúrától és minden külsőséges tulajdonságtól, jótól, rossztól egykép.

Addig-addig furakodtam így kifelé mindenből az akarat jókora konokságával és természetemnek még nagyobb forrongásával, amíg tökéletesen semmim sem maradt, egyetlen dolgon kívül. Elveszítettem a nevemet, a társadalmi polcomat, a boldogságomat, a szabadságomat, a vagyonomat. Fogva voltam és koldússzegény. De még mindig megmaradtak a gyermekeim. Egyszerre csak törvény erejével azokat is elvették tőlem. Annaira rettenetes csapás volt ez, hogy nem tudtam, mit is tegyek, térdre roskadtam tehát és lehajtottam fejemet és sírtam és így szóltam: „A gyermek teste olyan, akárcsak az Úr teste: nem vagyok méltó egyikre sem.” Ez a pillanat mentett meg, úgy látszik. Láttam akkor, csak egyetlen tennivalóm van: belenyugodni akármibe. Azóta - furcsán hangzik ugyan, kétségtelenül - mind boldogabbá lettem. Természetesen a lelkem legbensőbb valója volt az, amihez eljutottam. Sok úton-módon ellensége voltam én a lelkemnek, de amikor rátaláltam, látnom kellett, hogy úgy várt rám, mint a jóbarát. A lélek, ha vele érintkezésbe jutunk, oly együgyűvé tesz bennünket, amilyen a gyermek, amilyenek, Krisztus szerint, az embernek lennie kell.

Tragikus az, hogy mily kevesen vannak mindig, akik „sajátjuknak mondhatják lelküket”, még csak a haláluk előtti időt tekintve is. - „Semmi sem ritkább tulajdona az embernek, mint a belőle magából fakadó cselekedet.” Ez bizony igaz. A legtöbb ember valami másik ember. Gondolatai egynéhány más ember véleményei közül valók, élete elősdi élet, szenvedélyei csupa idézet. Krisztus nemcsak a legnagyobb individualista volt, hanem ő volt a legelső individualista is a történelemben. Az emberek megkísérelték, hogy közönséges filantrópot csináljanak belőle, olyasfélét, amilyenek a XIX. évszázad szörnyűséges filantrópjai; vagy mint altruistát a tanulatlanokkal és érzelgősökkel egyrendűvé sorozták. Pedig igazában nem volt sem az egyik, sem a másik. Részvétet érzett, természetesen, a szegények iránt, azok iránt, akiknek börtönben kellett senyvedniök, részvétet az alantas sorsúak, a nyomorultak iránt; de sokkal nagyobb részvétet szánta a dúsakat, a megrögzött hedonistákat, azokat, akik eltékozzolják szabadságukat úgy, hogy a dolgaik rabszolgáivá lesznek; azokat, akik lágy köntöst viselnek és királyi palotában élnek. Gazdagság és gyönyör neki valóban nagyobb tragédiának rémlett, mint amilyen a szegénység és a szomorúság. Ami pedig az altruizmust illeti, vajjon ki tudta őnála jobban, hogy nem az akarat, hanem a rendeltetés az, ami meghatározza sorsunkat és hogy az ember nem szakaszthat szőlőfürtöket csipkebokorról, sem bogáncsról fűgét.

Másokért élni úgy, hogy ezt határozott tudatos céljául tűzze ki, nem volt hitvallása. Ez nem volt alapja az ő hitvallásának. Mikor azt mondja: „Bocsáss meg ellenségeidnek”, akkor nem az ellenség érdekében való dologért, hanem az ember saját érdekében valóért beszél így és azért, mert a szeretet sokkal szebb a gyűlöletnél. Mikor arra kéri az ifjút: „Add el mindenedet és az árul egybegyűlt pénzt osszad ki a szegényeknek”, nem a szegények helyzetével törődve gondol erre, hanem az ifjúnak a lelkét akarja megenyhíteni, azt a lelket, amelyet a vagyon megnyomorított. Életfelfogásában egy a művésszel, aki tudja, hogy az ember magatökéletesítésének ki nem játszható törvényénél fogva a költőnek dalolnia kell és a szobrásznak bronzban gondolkodnia és a festőnek a világot a hangulatai tükrévé tennie, ez épp oly feltétlenül bizonyos, mint ahogy a galagonya kikeletkor virítani kénytelen, a gabonának pedig ősszel arannyá kell sárgulnia s a holdnak a maga vándorlása megszabott útján tányérből sarlóvá és sarlóból tányérra változnia.

De ha Krisztus nem is mondta az embereknek: „Éljetek másokért”, bizonyosságává lett annak, hogy egyáltalában nincs különbség mások élete és a magunk élete között. Ilymódon az embert jelentősebb, valósággal titáni egyéniségűvé fejlesztette. Azóta, hogy ő eljött erre a világra,

minden egyes egyén külön-külön története magának a világnak története vagy mindenesetre azzá tehető. Természetesen a kultúra erősítette az ember egyéniségét. A művészet ezer meg ezer hangulat részeseivé avatott minket. Azok, akiknek megvan az arravaló művészi vérmérsékletük, elmennek Danteval a száműzetésbe és megtanulják, mily keserű másoknak a kenyeré, mily meredek másoknak a lépcsője; átélük pillanatra Goethe derűjét és nyugodtságát s mégis nagyon jól meg tudják érteni azt is, hogy Baudelaire így kiáltott Istenhez -

„O Seigneur, donnez-moi la force et le courage
De contempler mon corps et mon coeur sans dégoût.”

Shakespeare szonettjeiből kifürkészik, még pedig, úgy lehet, a saját kárukra, az ő szerelme titkát és a magukévát avatják; új látású szemmel nézik az életet, mert hallgatták Chopin valamelyik nocturne-jét, vagy olvasták annak a szenvedélynek a történetét, ahogy bizonyos halott férfi azt a halott asszonyt szerette, akinek a haja olyan volt, mint fínom aranyszál s a szája olyan, mint a gránátalma. De a művészi vérmérséklet, persze, csak azzal tud együttérezni, ami már kifejezésre jutott. Szavakban vagy színekben, zenében vagy márványban, az aeschyjosi színjáték festett álarcai mögött vagy a szicíliai pásztorok síppá kifűrt és összeillesztett nádcsövein keresztül az embernek és küldetésének meg kellett nyilatkoznia.

A művész számára az ilyen kifejeződés az egyetlen módja annak, hogy egyáltalában értelmét lelje az életnek. Ami néma, az neki halott. De Krisztus esetében ez nem így volt. A képzeletnek oly csodatevő hatalmával, amely az emberben szinte félelmet gerjeszt, elfoglalta azt az egész világot, amely kifejeződését még nem találta volt meg, a kín szóval világot a maga királyságává, és megtette magát e birodalom örök szószólójává. Azokat, akikről beszéltem már, akik némán szenvednek az elnyomás súlya alatt s akiknek „hallgatását csak isten hallja meg”, testvéreikül választotta. Az volt a vágya hogy mindama miriádok számára, akik megnyilatkozásra nem találtak semmiféle módot, ő legyen az a harsona, amelynek segítségével felkiálthassanak az éghez. S minthogy művész természete révén, amelynek számára a szenvedés és a szomorúság csak mód volt arra, hogy megvalósítsa a maga szépség-gondolatát, érezte, hogy az eszme értéktelen mindaddig, amíg testet nem ölt, és jelképpé nem válik: magamagából alkotta meg a Szomorúságok Emberének képmását s mint ilyen ígérte meg aztán a művészetet és uralkodott rajta úgy, ahogy egyetlen görög istennek sem sikerült ezt megtennie.

Mert a görög istenek az ő szépséges hajlékonyságú tagjaik fehérségének s pirosságának ékes-ségében nem voltak igazán azok, amiknek látszani akartak. Apolló domború homloka úgy hatott, mint a nap korongja hajnalodáskor valami halom fölött és lába, mintha reggelnek szárnya lett volna, de ő maga kegyetlenséget követett el Marsyas-on és Niobet megfosztotta gyermekeitől. Athené szemének acélpajzsában nem volt irgalom Arachne számára; Hérának csak pompája és pávája voltak az a minden, ami valóban előkelőségére vallott; maga az Istenek Atyja pedig túlságosan bolondult az emberek lányaiért. Legbensőségesebben megkapó alakjai a görög mitológiának ketten voltak: vallási tekintetben Demeter, ez a földi istenség, aki nem is tartozott az olimposiak közé, művészi valóság tekintetében pedig Dionysos, annak a halandó asszonynak a fia, akire gyermeke születésének percével mindjárt halálának perce is elérkezett. De maga az élet az ő legalacsonyabb és igen szegénységes szintjének világából maga sokkal csodálatosabb valakit támasztott, mint amilyen akár Proserpina anyja, akár Semele fia volt. A názáreti ács műhelyéből mérhetetlenül nagyobb egyéniség származott világgá, mint amekkora a mitoszok és legendák akármelyik alakja, olyan egyéniség, akinek, eléggé különös eset, az volt a rendeltetése, hogy elébe tárja a világnak, mennyire misztikus jelentőségű lehet a bor és hogy a mezők liliomainak mi az igazi szépsége s tette ezt úgy, ahogy senki még sem a Cithaeronon, sem Ennában soha semmit sem cselekedett.

Ésaiás éneke: „Az emberek között megvetetten és kiteszítottn jár, szomorúságok embere volt és gyötrelmekkel teljes, és olyan, mint aki előtt ember az orcáját el szokta rejtetni”, - mintha jóelőre már az ő alakját ábrázolta volna így és ez a jövődölés őbenne teljesült volna. Nem kell írtóznunk az ilyen mondástól. Minden egyes művészi alkotás valami jóslatnak a teljesülése: mert minden művészi alkotás valami eszmének átalakulása jelképpé. Kellene, hogy minden egyes emberi lény valami jövődölés teljesülése legyen, mert minden emberi lénynek valami eszmény megvalósulásának kellene lennie, vagy az Isten elméjében, vagy az ember elméjében. Krisztus megtalálta ennek a típusát és megrögzítette s valami Vergilius-féle, akár jeruzsálemi, akár babilóniai költőnek az álma az évszázadok haladásának hosszú idején elérte, hogy testet öltön abban, akinek „eljövetelét várta” a világ.

„Nem vala néki formája, sem ékessége: nézénk őreá és nem vala kívánatos ábrázatja” - ezt írta Ésaiás az új eszmény ismertető jeleinek elsorolásában.

Mihelyt a művészet ráeszmélt, mi ennek az értelme, virágkehely módjára kinyílt annak a jelentősége előtt, akiben a művészet igazsága annyira megnyilatkozott, mint soha azelőtt. Vagy nem a művészet igazsága-e az, mint már említettem, mikor a lélek testté lesz, a test egy a lélekkel és a forma kinyilatkoztatás?

Én a történelemben a legsajnálatosabb dolgok egyikének azt a körülményt látom, hogy a krisztusi renaissance, amely megalkotta a chartres-i székesegyházat, az Arthur mondakört, assisi Szent Ferenc életét, Giotto művészetét, és Dante Divina Commediá-ját, nem bírt tovább fejlődni a maga útján, hanem hogy félbeszakította és megnyomorította az a gyászos klasszikus renaissance, amely Petrarkát adta nekünk és Raphael freskóit és Palladio architektúráját és a merev formájú francia tragédiát és Szent Pál székesegyházát és Pope költészetét és mindazt, ami kívülről és holt szabályok szerint csinálódott és nem a belsőből tör elő valami szellem megtestesüléséül. De ahol csak támadt romantikus mozgalom a művészetben, ott valahogyan és valami alakban mindig megvolt Krisztus vagy Krisztusnak lelke. Megvan Rómeó és Júliá-ban, a Téli regé-ben, a provencai költészetben, Coleridge Vén tengerész-ében, a La belle Dame sans merci-ben és Chatterton Ballada az irgalmasságról című alkotásában.

Fölöttébb különféle dolgokat és alakokat köszönhetünk neki. Hugo Les Misérables-ja, Baudelaire Fleurs du Mal-ja, az orosz elbeszélések mélabúja, Verlaine és Verlaine-nek költeményei, Burne-Jones és Morris üvegfestményei és kárpitjai és quattrocento-munkái épp úgy hozzátartoznak, mint Giotto tornya, Lancelot és Guinevere, Tannhäuser, mint Michel Angelo lázadt márványai, a csúcsíves architektúra s mint a gyermekek és virágok szeretete, amely utolsó kettőül említettek számára a klasszikus művészetben bizony vajmi kevés hely jutott, alig annyi, ahol nőhettek vagy játszadozhattak, de azért a tizenkettedik századtól fogva egészen napjainkig mégis minduntalan megjelentek a művészeiben különféle módon és különböző időkben, jöttek szeszélyesen és akaratosan, ahogy már gyermeknek, virágnak kedve tartja: a kikelet mindig olyannak látszott, mintha a virágok tulajdonképen elrejtőztek volna benne és csak azért bújnának elő a napfényben, mert attól félnek, hogy a felnőtt emberek belefáradnak kutató szemmel várni őket és abbahagyják a keresést; a gyermek élete pedig nem volt több az áprilisi napnál, amelyen eső is, napfény is éri a nárciszokat.

Ez íme Krisztus természetének az a megihlető képzeletű mivolta, amely a romantika ily lüktető középpontjává avatja őt. A költői dráma és ballada különös alakjait mások képzelete teremti, de Jézus, a názáreti a saját képzeletéből s csakis abból maga teremtette meg magát. Ésaiás siralmának valóban nem volt több köze Jézus eljöveteléhez mint amennyire köze van a fülemüle énekének a hold keltéhez, - nem több, bár talán kevesebb sem. A jövődölésnek Jézus épp úgy volt tagadása mint megerősítése. Mert minden várakozással, amelyet beteljesített, szemközt állt egy másik, amelyet lerombolt. „Minden szépségben - mondja Bacon -

valami rejtelmes arányosság van”, azokról pedig, akik a szellem szülöttei - azokról, akik, úgyszólván, hozzá hasonló dinamikus erők -, azt mondja Krisztus, olyanok mint a szél, amely „csak fuj és zúgását hallani kell, de senki sem tudja, honnét jön és hová megy”. Ezért van, hogy Krisztus oly igézetesen hat a művészekre. Megvan benne az élet minden színes eleme: misztérium, rejtelmesség, páthosz, sugallatosság, rajongás, szeretet. Csodák érzékelésére utal s megteremti azt a hangulatot, amely egyedül bírja őt megértetni velünk.

És nekem nagy örömöm megemlékezni arról, hogy amiképen Krisztus „maga a megtestesült képzelet”, azonképen maga a világ is ugyanily lényegű. Dorian Gray-ben azt mondtam, hogy a világ nagy bűnei az agyban fészkelnek: de hát az agy olyan, hogy minden benne fészkel. Tudjuk immár, hogy nem a szemünkkel látunk és nem a fülünkkel hallunk. Ezek a szervek igazán csak hol tökéletes, hol tökéletlen közvetítő csatornái az érzéki benyomásoknak. Az agyban van az, hogy a mák piros, hogy az alma illatos, hogy a pacsirta énekel.

Legutóbb szorgalmasan tanulmányoztam a Krisztusról próza formájában írt négy költeményt. Karácsonykor sikerült szereznem egy görög Szentírást és minden reggel, miután kitakarítottam börtönfülkémet és elmosogattam bádogedényemet, olvasgatni szoktam kissé az evangéliumokat, tíz-tizenkét verset akárhonnan csak úgy találokra kiragadva. Gyönyörűséges módja ez napom megkezdésének. Mindenkinek, akármily zavaros, rendetlen is az élete, ugyanígy kellene cselekednie. A véget nem érő és derűre-borúra való ismételtetés sokat elrabolt tőlünk az evangéliumok frissességéből, na i v i t á s á b ó l egyszerű, romantikus bájából. Túlságosan gyakran halljuk olvasásukat és nagyon rosszul olvassák őket nekünk, már pedig minden ismételtetés öli a szellemet. Ha az ember visszatér a görög szöveghez, olyasmit érez, mint aki liliomos kertbe lép valami szűk és sötét házból.

S nekem kétszeres gyönyörűséget jelent ez, mert azzal a gondolattal teszem, hogy minden valószínűség szerint az eredeti kifejezések ezek, i p s i s s i m a v e r b a, ahogy Krisztus ajkáról hangzottak. Mindig azt hitték, hogy Krisztus araméusnyelven beszélt. Még Renan is ezt gondolta. Most azonban tudjuk már, hogy a galileai parasztnak akkor, akárcsak ma az ír parasztnak, két nyelven beszéltek és hogy a társalgás rendes nyelve egész Palesztinában épp úgy, mint egész Keleten, a görög volt. Én sohasem bírtam megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy Krisztus saját szavait csak fordítások fordításából ismerjük. És gyönyörűség most elgondolnom, hogy amikor Krisztus beszédeiről van szó, Charmides is hallgathatta volna őt, Sokrates is vitatkozhatott volna vele, Plato is megérthette volna; hogy hangról hangra ezt mondta: ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός, hogy amikor a mezők liliomaira gondolt és elgondolta, mint nem fáradoznak és nem fonnak, szavai tökéletesen így hangzottak: Καταμάθετε τὰ κρίνα τοῦ ἁγροῦ πῶς αὐξάνει οὐ κοπιᾷ οὐδὲ νήθει és hogy utolsó szava, mikor felkiáltott: „életem befejeződött, teljessé vált, bevégeződött”, - pontosan, ahogy Szent János mondja nekünk, ez volt: τετέλεσται - semmivel sem több.

Mikor az evangéliumokat olvasom - különösen a Szent Jánosét, vagy talán valamelyik ősi gnosztikusét, aki az ő nevét és palástját öltötte magára -, látom, hogyan érvényesül folytonosan a képzelet minden szellemi és anyagi létnek alapozójául és épp úgy látom azt is, hogy Krisztus számára a képzelet egyszerűen a szeretet bizonyos formája volt és hogy ő a szeretetet tekintette a leghatalmasabb úrnak, a szó legteljesebb értelmében. Vagy hat héttel ezelőtt megengedte az orvos, hogy fehér kenyeret ehessen a rendes börtöni ételmezés komisz fekete vagy barna kenyere helyett. Micsoda csemege ez. Különösen hangzik talán, hogy akadhat ember, akinek számára a száraz kenyér csemege lehet. Énnekem annyira az, hogy minden evés végén gondosan fölcsipegetek s megeszegetek minden kis morzsát, amit még találhatok bádogtányéromon, vagy ami odahullt a durva törölgetőruhára, amelyet abrosznak használunk, hogy asztalunkat be ne maszatoljuk; és nem éhségből teszem ezt - most már bőven elegendő ételt

kapok -, hanem egyszerűen azért, hogy semmi el ne pazarolódjék abból, amit adnak nekem. Ugyanígy kellene megbecsülnie az embernek a szeretetet is.

Krisztusnak, mint valamennyi varázsos egyéniségnek, megvolt a hatalma nemcsak arra, hogy ő maga mondjon szépséges dolgokat, hanem mások oly megigézésére is, hogy azok szintén szépséges dolgokat tudjanak mondani neki; és én szeretem azt a történetet, amelyet Szent Márk mond el nekünk a görög asszonyról, aki, mikor Krisztus, próbára akarván tenni a nő hitét, azt mondta, hogy nem adhatja oda neki Izrael gyermekeinek kenyerét, azt felelte Krisztusnak, hogy hiszen az asztal alatt meghúzódó kutyakölykek (κυνάρια, „kutyakölykek”, hadd fordítom így) beérik azokkal a morzsákkal, amelyeket a gyermekek elhullatnak. A legtöbb ember szeretetet és hódolatot kívánva él. Pedig szeretetet és hódolatot adva kellene élnünk. Ha szeretetet éreztetnek velünk, rá kellene eszmélnünk, hogy teljesen méltatlanok vagyunk erre a szeretetre. Senki sem méltó arra, hogy szeressék. Az a tény, hogy Isten szereti az embert, világosan láttatja velünk, íme az eszményi dolgok isteni rendjében meg van írva: örök szeretet adassék azoknak, akik arra örökké méltatlanok. Vagy ha ezt a mondást elhinni keservesnek rémlik, hadd mondjuk akkor úgy, hogy akárki is méltó a szeretetre, csak az nem, aki arra méltónak hiszi magát. A szeretet szentség, amelyet térden állva kellene fogadnunk, és a *Domine non sum dignus* kellene, hogy legyen ajkán és szívében mindazoknak, akik szeretetet kapnak.

Ha valamikor megint írok valamit, persze, művészi munka megalkotására gondolok, csak két olyan tárgy van, amellyel és amelyben lelkem egész valóját kifejezni szeretném; az egyik: „Krisztus mint a romanticizmus úttörője az életben”, a másik: „A művészi élet a maga kapcsolatainak vonatkozásaiban”. Az első, természetesen, rendkívül megkapó erejű, mert én Krisztusban nemcsak hogy a legfőbb romantikus típusnak minden lényeges ismertető jelét látom, hanem épp úgy a romantikus vérmérsékletnek minden járulékát, sőt akaratosságait is. Ő volt az első, aki azt mondta az embereknek, hogy életük „a virágokéhoz hasonló élet” legyen. Ő rögzítette meg ezt a mondást. Ő állította oda a gyermekeket típusául annak, amivé lenni az embernek törekednie kell. Követendő például mutatta a gyermeket a szülőknek, amiről magam is mindig úgy vélekedtem, hogy a gyermekek főképpen ezen a réven hasznosak, ha annak, ami tökéletes, egyáltalában hasznosnak is kell lennie. Dante leírja, hogyan kerül ki valamely ember lelke Isten kezéből, mily „sírva és nevetve, mint valami kis gyermek”, Krisztus pedig szintén azt kívánta, hogy mindegyikünk lelke legyen a *guisa di fanciulla che piangendo e ridendo pargoleggia*. Érezte, hogy az élet változékony, elfolyó és csupa cselekvés és hogy mihelyt akármiféle stereotyp formába szorítják, azzá válik, ami a halál. Belátta, hogy az embereknek nem szabad túlságosan komolyan törődniük anyagi közönséges érdekekkel; hogy gyakorlatiatlannak lenni nagy dolgot jelent, hogy szükségtelen az embernek az élet gondján túlságosan töprengnie. A madarak nem teszik, miért tegye az ember? Megigéző, mikor így szól: „Ne legyetek szorgalmatosak a holnapi napról; nem nagyobb-e a lélek, hogynem az eledel? És a test, hogynem az öltözet?” Görög ember mondhatta volna ezt az utolsó mondatot. Teljesen görög szellemű. Ámde mind a kettőt egyedül Krisztus mondhatta, így csak ő foglalhatta egybe az életet számunkra, ily tökéletesen.

Az ő erkölctana tisztára együttérzés, éppen az, aminek az erkölctannak lennie kell. Ha soha semmi egyebet nem mondott volna, csak ezt: „Bűnei megbocsáttattak, mert nagyon szeretett”, ezért magáért érdemes lett volna meghalnia, hogy kimondhatta ezt. Igazságosztása csupa költői igazságosztás, tökéletesen az, aminek az igazságosztásnak lennie kell. A koldus a mennyországba jut, mert boldogtalan volt. Jobb okát annak, hogy odakerülhetett, elképzelni sem tudom. Azok, akik egy-egy órát dolgoznak a szőlőben hús esteledéskor, éppen akkora díjazást kapnak, mint akik reggeltől-estig robotoltak a perzselő napon. És miért ne kapnának? Valószínűleg egyik fajta sem érdemelt semmit. Vagy talán különböző fajta emberek voltak. Krisztus nem tűrhette azokat az ostoba, élettelen, gépies rendszereket, amelyek úgy bánnak az

emberrel, mintha tárgy volna s így hát egyformán bánnak mindenkivel; az ő számára nem voltak törvények, csak kivételek, mintha ebből a szemszögből tekintve, senkinek vagy semminek sem volna mása e világon!

Ezt, ami igazi valója a romantikus művészetnek, ezt tekintette Ő a természetes élet tulajdonképeni alapjának. Mást nem ismert el alapnak. És amikor elébe hoztak egy nőt, akit paráznság bűnén kaptak rajta és megmutatták Krisztusnak, hogy a törvényben ily nőre vonatkozóan mi az írás és megkérdezték tőle, mit tegyenek a nővel, Krisztus az ujjával a föld porába irogatott, mintha nem is hallotta volna őket és végül, mikor újra ostromolták, feltekintett és így szólt: „Aki tiközületek bűn nélkül való, az vessen először követ öreá”. Ezért magáért is érdemes volt élnie, hogy ilyet mondhatott. Mint minden költői lélek, szerette a tudatlanokat. Tudta, hogy olyan ember lelkében, aki tudatlan, mindig van hely nagy eszme számára. De ki nem állhatta az ostobákat, különösen azokat, akik a nevelés révén voltak ostobák: az olyan embereket, akik tele vannak véleményekkel, amelyekből egyet sem tudnak megérteni; azt a sajátságos modern típust, amelyet Krisztus, amikor jellemzi, oly ember típusának mond, akinek megvan a tudáshoz való kulcsa, de aki maga nem tudja használni ezt a kulcsot, másoknak pedig nem adja oda, hogy használják, bárha úgylehet, arra a célra készült, hogy megnyissa Isten országának kapuját. Főkép a filiszterek ellen harcolt. Ez a harc az, amelyet a világosság minden gyermekének meg kell harcolnia. Filiszterség volt a jellemző vonása annak a kornak és annak a közéletnek, amelyben Krisztus élt.

A maguk nehézkességében, amellyel eszmék számára hozzáférhetetlenek voltak, ostoba tiszteskedésükben, unalmas ortodoksziájukban, olcsó sikerekért való rajongásukban, teljes meghódolásukban az élet durván anyagiasságon való vonatkozásai előtt s önmaguk és jelentőségük nevetéséges nagybecsülésében a jeruzsálemi zsidók Krisztus idejében szakasztott mása voltak a mi korunk brit filisztereinek. Krisztus kigúnyolta a tiszteskedésnek ezt a „megfejejtett koporsó”-ját és szólásmondássá rögzítette ezt a kifejezést mindenkorra. A világi sikert olyasminek tartotta, ami teljesen csak megvetni való. Egyáltalában semmit sem látott benne. A gazdagságot tehernek nézte, amely ráterpeszkedik az emberre. Hallani sem akart olyasmiről, hogy valamely életet a gondolkodás vagy az erkölcsi tételek akármily rendszerének is feláldozzának. Hirdette, hogy minden formasság és szertartás az emberért van és nem az ember azokért. A szombatosságról úgy vélekedett, hogy az valóságos típusa olyan szokásoknak, amelyeknek semmi értelmük sincs. A hideg filantrópiát, a hivalkodó nyilvános jótékonykodást, ezt az unalmas formalizmust, amelyet a középosztály annyira kedvel, kíméletlenül erős gúnnyal álcázta le. Nekünk mindaz, ami úgynevezett ortodokszia, csupán kényelmetszerető értelmetlen maradiság; de azoknak és azok kezében rettenetes és bénító zsarnokság volt. Krisztus elsöpörte. Megmutatta, hogy csak a léleknek van értéke. Nagy gyönyörűsége volt kifejezni, hogy bárha mindig olvassák is a törvényt meg a prófétákat, valójában legcsekélyebb sejtelmük sincs, hogy akár az egyik, akár a másik olvasmányuknak mi értelme van. Ellentétben ezekkel, akik minden egyes napon leadták dézsmájukat az előírt kötelességek megrögzött ügyességű teljesítésének, ahogyan megdezsmálták a fodormentát és a kerti rutát, ő azt hirdette, hogy mérhetetlenül üdvös teljesen csak a pillanatnak élni.

Azokat, akiket megváltott a bűntől, egyszerűen életük valamely szép mozzanatáért váltotta meg. Mária Magdolna, mikor meglátja Krisztust, összetöri azt a drágalátos alabástrom vázát, amelyet hét szeretője közül az egyik ajándékozott volt neki és ráönti az illatos kenetet Krisztus fáradt, poros lábára és ezért az egyetlen pillanattért örökkön örökké ott fog ülni Rúth és Beatrice társaságában a Paradicsom hófehér rózsájának lombzata között. Mindaz, amit Krisztus gyöngéd intés módján mond nekünk, íme azt jelenti, hogy minden pillanatunk szépséges legyen, hogy a léleknek mindig készen kell lennie a vőlegény eljövételére, szüntelen várnia szerelmesének szavát, mert a filiszterség az emberi természetnek egyszerűen az a része, amelyet meg nem világít a képzelet. Krisztus az élet minden kedves megnyilatko-

zásában a fény jelentkezésének egy bizonyos módját látja; a képzelet maga a világfény (τὸ φῶς τοῦ κόσμου). Ez teremtette a világot s a világ mégsem tudja megérteni; azért van ez így, mert a képzelet egyszerűen a szeretet megnyilatkozása s a szeretet és az iránta való fogékonyság az, ami az egyik emberi lényt a másiktól megkülönbözteti.

De mikor bűnössel van dolga, Krisztus akkor a legromantikusabb a szó legvalóságosabb értelmében. A világ mindig szerette a szenteket, mert bennök látta az Isten tökéletességéhez való emelkedés lehetőségének legközelebbi fokát. Krisztus eredendő vágya épp úgy nem volt az, hogy megjavítsa az embereket, amiképp eredendő vágya az sem volt, hogy enyhítse a szenvedést. Átformálni valami érdekes tolvajt unalmas becsületes emberré, sohasem volt célja. Vajmi kevésre becsülte volna a Rabsegélyző Egyesületet, vagy az egyéb efajta alakulásokat. Valamely publikánusnak farizeussá való átformálását bizony nem nézte volna nagy diadalnak. De azon a módján, amelyet a világ még nem értett meg, a bűnt és a szenvedést ő olyasminek tekintette, amiben szépségesen szent vonatkozások és a tökéletesedésnek lehetőségei rejlenek.

Ez bizony veszedelmes gondolatnak látszik. Az is - minden nagy gondolat veszedelmes. Hogy ez hite volt Krisztusnak, ahhoz kétség nem fér. Hogy ez a hit az igaz hit, abban én magam pillanatig sem kételkedem.

A bűnösnek, természetesen, meg kell bánnia bűnét. De miért? Egyszerűen azért, mert máskülönbben megérteni sem bírná azt, amit elkövetett. A bűnbánat pillanata: valami kezdődés pillanata. Több annál: egyetlen módja ez annak, hogy az ember a múltját megváltoztathassa. A görögök ezt lehetetlennek gondolták. Gyakran említették bölcs mondásaikban: „Még az istenek sem bírják megváltoztatni a múltat.” Krisztus megmutatta, hogy még a legközönségesebb bűnös is megteheti ezt, hogy ez az egyetlen, amit megtehet. Krisztus, ha megkérdezik, azt mondta volna - és ezt teljesen bizonyosnak érzem -, hogy a tékozló fiú abban a pillanatban, amikor térdre roskadt és sírt, a maga tönkrezüllését céda nők társaságában, a maga disznópásztorságát s hogy ráéhezett a moslékra, amelyet a disznók ettek, életének csupa szépséges és szentséges mozzanatává avatta. A legtöbb embernek bajos ezt a gondolatot megértenie. Merem azt mondani, előbb börtönbe kell jutni az embernek, hogy ezt megérthesse. És ha ez így van, érdemes is lehet börtönbe jutni ezért.

Mennyire páratlan is a Krisztus esete. Természetesen, ahogy álhajnalodás előzi meg a hajnalhasadást magát, s vannak téli nappalok, amelyeket úgy elönt a hirtelen napfény, hogy rácsábítják a bölcs sáfrányt aranyának elpazarlására, mielőtt még itt az ideje s elbolondítanak egynémely balga madarat, hogy társát fészekrakásra hivatgassa tar ágakon, épp úgy voltak keresztények már Krisztus előtt is. Legyünk hálásak ezért. A szerencsétlenség az, hogy azóta egy sem volt. Egyetlen kivételt teszek: assisi Szent Ferencel. Ámde Isten öneki költői lelket adott születési ajándékkul; ő maga pedig egészen ifjan misztikus nászban a szegénységet fűzte magához menyasszonyául s költőlélekkel s koldus testtel a tökéletesre törő utat nem érezte nehéznek. Megértette Krisztust s azért lett hozzá hasonlatos. Szükségtelen elővennünk a Liber Conformitatum-ot s abból tanulnunk meg, hogy Szent Ferenc élete volt az igazi Imitatio Christi, költemény, amelyhez képest az ugyanily című könyv pusztá próza csupán.

Valóban, Krisztus azzal hat oly varázssosan, ha már mindent elmondtunk, hogy ő épp olyan, akárcsak a művészet valami alkotása. Voltaképen nem tanít ő senkit semmire sem, de az ember, mihelyt együtt van vele, már lesz is általa valamivé. És mindenkinek előre elrendelt sorsa, hogy együtt legyen valamikor vele. Legalább is egyszer mindenki elvándorol az élete során Krisztussal Emmaus-ba.

Ami a másik tárgyat illeti, a művészi életet a maga kapcsolatainak vonatkozásában, kétségtelenül különösnek fogjátok találni, hogy ezt választom. Az emberek rámutatnak majd a readingi fegyházra és így szólnak: „Íme, ez az, amire a művészi élet vezet”. Nos, vezethetne még rosszabb helyekre is. Az inkább csak gépies emberek, akiknek számára az élet agyafúrt

spekuláció, amely az utak és módok gondos kiszámításán alapul, mindig tudják, hová lesz jó menniök és odamennek. Az ilyen ember elindul, például azzal az eszményi vággyal, hogy egyházi lesz belőle és ha a világ bármely táján helyeződik is el, életének fő sikerét azzal fogja elérni, hogy egyházi lesz belőle és nem több valami. Az az ember, akinek vágya oly foglalkozásúvá lenni, ami tőle magától elkülönített valami, aki például a képviselőház tagja akar lenni, vagy szerencsés szatócs, vagy hírneves ügyvéd, vagy bíró, vagy más efféle unalmas valami, változatlan rendszerű sikerrel szokott azzá lenni, ami lenni akar. Ez éppen a büntetése. Aki álarcot kívánt föltenni, annak azt viselnie is kell.

Ámde az élet feszítő hatalmú erőivel és azokkal, akikben ezek a feszítő hatalmú erők megtestesülnek, másképp áll a dolog. Azok az emberek, akiknek vágya egyedül az, hogy önmagukat valósítsák meg, sohasem tudják, útjuk hova vezet. Nem tudhatják. A szó bizonyos értelmében, természetesen, szükséges, hogy mint a görög orákulum mondotta, az ember ismerje meg önmagát: ez minden tudás első, legcsekélyebb diadala. De ráeszmélni, hogy az ember lelke megismerhetetlen, ez utolsó legfőbb diadala a bölcseségnek. A végső titokzatosság az ember saját valója. Ha az ember mérlegre vetette már a napot és megmérte a hold pályáját és térképbe másolta mind a hét mennyég valamennyi csillagát, akkor még mindig ismeretlen valamije marad ő maga. Kicsoda számíthatja ki a saját lelke terét? Mikor a fiú elment, hogy megkeresse apja szamarait, nem tudta, hogy Isten embere várja őt a királyákenés szent olajával és hogy a saját lelke máris királyi lélek volt.

Remélem, élek még eléggé soká és alkothatok még olyan jelentőségű művet, hogy méltán mondhattam el napjaim sorának végén; „Igenis! Ez az, íme, amire a művészi élet embert vezetni tud!” A legtökéletesebb életek közül az a kettő, amelyen saját tapasztalatom révén volt alkalmam keresztül látni, Verlaine élete és Kropotkin hercege volt: mindkettő olyan két férfié, akik esztendőket töltöttek börtönben; az első az egyetlen kereszténylelkű költő Dante óta; a másik olyan férfi, akinek lelke azé a szépséges fehér Krisztusé, aki, úgy látszik, Oroszországból jön felénk. S az utolsó hét vagy nyolc hónap alatt, gyötrelmében azoknak a seregesen rámszakadt nagy csapásoknak, amelyek engem a külső világból értek csaknem szakadatlanul, közvetlen érintkezésbe jutottam valami új szellemmel, amely megmunkál itt ebben a börtönben mindenkit és mindent s amely annyira megsegített, hogy szóval ki sem bírom fejezni; annyira, hogy én, aki fogságom első esztendejében egyebet sem tettem, nagyon is emlékszem, hogy nem tettem egyebet, csak tördeltem tehetetlen kétségbeesésben a kezemet s egyre csak ezt mondtam: „Micsoda vég, micsoda rettenetes vég!” - most azt próbálom mondogatni magamnak és néha, amikor nem kínozom magamat, igaz lélekkel és őszintén mondom is: „Micsoda kezdet, micsoda csodálatos kezdet!” Lehet, hogy csakugyan az. Bár az lenne! Ha az lesz, akkor ezt igen nagy mértékben annak az új személyiségnek köszönhetem, aki megváltoztatta minden ember életét ezen a helyen. Minden dolog önmagában csekély jelentőségű - hálások lehetünk a filozófiának legalább egyszer olyasvalamiért, amire ő tanított bennünket -, nem is az utasításokra gondolok, mert hiszen ezek vas szabályok alapján készülnek, hanem a szellemre, mely keresztüljárja őket.

Elképzelhetitek, hogy amikor csak annyit mondom, ha tavaly májusban kerülök szabadlábra, ahogyan törekedtem is erre, undorodva hagytam volna el ezt a helyet és ennek a helynek minden hivatalviselőjét a gyűlölet akkora keserűségével, hogy ez megmérgezte volna az életemet. Még egy évet töltöttem aztán így bebörtönözötten, ámde akkor már emberiesség élt a börtönben, az törődött lépten-nyomon valamennyiünkkel, most pedig, ha majd elmegyek innen, mindig azokra a nagy kedvességekre fogok visszaemlékezni, amelyekben itt csaknem mindenki részesített s szabadulásom napján sok-nagy köszönetet fogok mondani sok-sok embernek s arra fogom kérni őket, hogy viszont ők is tartsanak meg emlékezetükben.

A börtönök módszere a leghatározottabban és teljesen rossz. Sokat adnék érte, ha megmásíthatnám, ha majd kiszabadultam. Igyekszem is majd megkísérelni. De nincs a világon oly rossz, amit az emberiség szelleme, amely a szeretetnek szelleme, annak a Krisztusnak a szelleme, aki nincsen templomokban, meg nem bírna változtatni, ha nem is jóvá éppen, de szívünknek legalább túlságos keserősége nélkül elviselhetővé.

Ugyanúgy tudom azt is, hogy sokminden vár énám odakünn, ami igazán csupa gyönyörűség, kezdve azon, amit assisi Szent Ferenc így nevez: „bátyám a szél és húgom az eső” - kedves jelenség mind a kettő -, le egészen a nagyvárosokbeli kirakatokig és alkonyatokig. Ha jegyzékbe foglalnám mindazt, amim még megmaradt, nem tudom, hol fejezném be, mert hiszen Isten a világot valóban épp úgy teremtette az én számomra, mint akárki más számára. És lehet, olyasvalamivel megyek majd el innen, amim nem volt ezelőtt. Szükségtelen megmondanom nektek, hogy az én gondolkodásom számára az erkölcsi kérdésekben való reformok épp oly közönséges jelentéktelenségek, akárcsak a teológiai kérdésekben való reformok. De míg az a szándék, hogy jobb emberré leszünk, tudatlan álszenteskedés jele, egészen más dolog az embernek mélyebben magába szállnia, mert azoknak az előjoga ez, akik szenvedtek. És én ily módon szálltam magamba, azt hiszem.

Ha kiszabadulásom után valamelyik barátom ünnepi lakomát rendezne és megtenné, hogy engem arra nem hív meg, legkevésbé sem bánnám. Teljesen boldog tudok én lenni magamban is. Szabadság birtokában, virágok, könyvek és a hold társaságában ugyan ki nem lehetne teljesen boldog? Aztán meg ünnepi lakomák nem is valók már nekem soha többé. Rendeztem én magam már sokkal többet, semhogy okom lehetne törődni még velük. Ez a része az életnek nincs többé az én számomra, még pedig, bátran mondhatom, ezer szerencsém, hogy így vagyok vele. De ha kiszabadulásom után valamelyik barátom szomorúságban élne s nem engedné meg, hogy fölkeressem őt és osztozzam vele bánatában, ezt bizony nagyon keserves sorsnak érezném. Ha bezárná előttem a gyászos hajléka ajtóit, újra meg újra visszatérnék hozzá és kérném, bocsásson be, hadd osztozhassam vele abban, amiben jogom van osztozni. Ha méltatlannak vélne, alkalmatlannak arra, hogy együtt sírjak vele, a legnyomasztóbb lealacsonyításnak érezném ezt, legrettenetesebb módjával annak, ahogy gyalázat érhetne engem. De hát ilyesmi lehetetlen. Jogom van osztozni a szomorúságban és aki nézni tudja a világ szépségét és osztozni tud a világ szomorúságában és föl bír fogni valamit mind a kettőnek csodálatosságából, az közvetlenül érintkezik így isteni dolgokkal és Istennek titkához oly közel jutott, amily közel csak juthat ahhoz valaki.

Talán belejuthat ilymódon a művészetembe is, nem csupán az életembe, valami még mélyebb zengésű hang, olyan, amely a szenvedés nagyobb egységéből és az ösztönösség közvetlenségéből ered. Nem a kifelé ható, hanem a bensőségessé mélyülő erő a célja a modern művészetnek. Manapság a művészetben már nem a típust becsüljük. A kivételes az, amivel foglalkozni óhajtunk. Szenvédéseimet nem fejezhetem ki olyasmi formában, amilyenben jelentkeztek, ezt szükségtelen is tán mondanom. A művészet csakis ott kezdődik, ahol az utánzás véget ér, de bele kell jutnia művembe valaminek, a szavak teltebben zengő emlékének talán, valami dúsabb dallamosságnak, a hatások valami fokozott különösségének, valami egyszerűbb szerkezeti rendnek, bizonyos esztétikai különváláságnak, mindenestre.

Mikor Marsyast „kirántották tagjai hüvelyéből”, - della vagina delle membre sue, - hogy Dante egyik legrettenetesebb tacitusi mondását idézzem, több dala nem volt, mondták a görögök. Apolló volt a győztes. A líra legyőzte a sípot. De a görögök tévedtek talán. Én a modern művészet sok jelenségéből hallom Marsyas kiáltását. Ez kesereg Baudelaireben, ez sír oly édesen Lamartineben, ez hat oly misztikusan Verlaineben. Ez van benne Chopin zenéjének hosszan elnyúló feloldásaiban. Ez van benne abban az elégedetlenségben, amely Burne-Jones asszonyait kísértgeti. De még Matthew Arnoldban is, akinek Callikleszről szóló éneke a

lírai báj oly tiszta hangján beszél „az édesen rábeszélő líra diadaláról” és a „híres, végső győzelemről,” nem éppen kis mértékűen van meg; a kétségnek és gyötrődésnek attól a bánatos mélységű hangjától, amellyel versei zengnek, sem Goethe sem Wordsworth nem bírták megszabadítani, bár ő ennek is, annak is követője olykor s amikor Thyrst akarja gyászolni, vagy a Cigánydiák-ról akar énekelni, a síphoz kénytelen nyúlni, hogy a kellő hangot zendíthesse meg. De akár elhallgatott a phrygiai faun, akár nem, én nem tudok elhallgatni. A kifejeződés rám nézve épp oly szükséges valami, akárcsak a rügybontás és a virágfakadás itt ezeknek a fáknak, amelyek fekete ágait kinyújtják a börtön falai fölé és a szélben oly nyugtalanul remegtetik. Művészetem és a világ között széles szakadék tátong most, de művészetem között és magam között nincs szakadék. Legalább remélem, hogy nincs.

Mindegyikünknek más-más végzet a kimért osztályrészünk; szabadság, öröm, élvezet és kényelem. Az én sorsom nyilvános gyalázat lett, hosszú börtönbüntetés, nyomorúság, tönk, becstelenség, pedig nem vagyok méltó minderre - még nem, semmi esetre sem. Emlékszem, azt szoktam volt mondani: el tudnék túrni, azt hiszem, bármi igazi tragédiát, ha úgy jönne rám bíborpalástos és nemes szomorúság arculatát viselve; ámde a modernséggel az a veszedelmes baj kapcsolatos, hogy a tragédiát a komédia köntösébe bújtatja s így aztán a nagy komolyságok közönséges elcsépeltségeknek látszanak, vagy groteszkeknek, vagy stílusbeli fogyatékoságoknak. Ez teljesen hű jellemzője a modernségnek. Ez bizonyára a mindenkori életnek is mindig hű jellemzője volt. Ennek tulajdonítható, ha azt mondják, hogy minden vértanúságot oly közönségesnek lát a végignézője. A tizenkilencedik század nem kivétel a szabály alól.

Minden, ami az én tragédiámmal egybefügg, csúf, közönséges, visszataszító, stílustalan volt; már maga az öltözetünk is groteszkké silányít bennünket. Bohócai vagyunk mink a szomorúságnak. Pojácák, akiknek szívünk megrepedt. Egészen különleges rendeltetésünk az, hogy a humor érzékére hassunk. 1895 november 13-án hoztak le ide Londonból. Két órától félháromig kellett aznap ott, a claphami átszálló pályaudvar középső perronján fegyencruhában és megbéklyózottan világ csúfjául állnom. A rabkórházból hurcoltak volt el oly hirtelen, hogy csak pillanattal sem adták ezt tudtomra előbb. A világ minden elképzelhető látnivalója közül én voltam a leggroteszkebb. Aki látott, nevetnie kellett rajtam. Minden vonat érkezése növelte nézőim tömegét. Semmi sem tetézhette volna mulatságukat. Természetesen csak addig volt ez így, amíg nem tudták, ki vagyok. Mihelyt felvilágosították őket erről, még jobban nevettek. Félórát álltam ott a szürke novemberi esőben a csúfoló-gúnyoló csöcselék közepett.

Azután, hogy így bántak volt velem, egy esztendeig minden nap sírtam egyet ugyanabban az órában és ugyanakkora ideig. Ez nem oly tragikus dolog elvégre, amilyennek ti valószínűleg gondoljátok. Azoknak, akik börtönben élnek, a könny mindennapi tapasztalatuk. A börtönben az a nap, amelyen az ember nem sír, csak olyan napot jelent, amelyen az ember szíve kemény és nem olyan napot, amelyen az ember szíve boldog.

Nos, én most már valóban kezdem jobban sajnálni azokat, akik kinevettek engem, mint ahogy magamat sajnálhatnám. Természetesen, amikor azok láttak engem, nem álltam piederstálon, hanem pellengéren álltam. Csakhogy fölöttébb csekély képzelőerejű lélek az, aki csak akkor törődik az emberekkel, ha piederstáljukon állanak. A piederstál lehet igen valótlan valami is. A pellengér rettentő valóság. Tudniok kellett volna azt is, mikép kell a szomorúságot jobban értelmezni. Mondottam volt már, hogy szomorúság mögött mindig szomorúság van. Még bölcsebb lett volna azt mondani, hogy szomorúság mögött mindig lélek van. Kínlódo lelket pedig kigúnyolni szörnyűség. Aki ilyet bír tenni, annak ocsmány az élete. A világ különös mód egyszerű gazdaságában minden egyes ember csak azt kap, amit ad s az olyanoknak, akiknek még akkora képzelőerejük sincsen, hogy keresztül tudjanak hatolni a

dolgok külsején és szájalmat tudjanak érezni, számíthatnak-e másfajta szájalomra, mint amelyet a megvetés oszthat.

Arról a módról, hogy mikép szállítottak ide, egyszerűen csak azért írok, mert szeretném elképzelhetővé tenni, mennyire nehéz volt büntetésemből másvalamihez jutnom, mint keserűséghez és csüggedéshez. Meg kell tennem, akárhogyan is és vannak már néha-néha pillanataim, amikor alázatos és bármit is elfogadó készségű vagyok. Az egész kikelet benne rejtőzhetik egyetlen bimbóban és a pacsirta oly alacsonyan rakott fészke magában őrizheti mindazt az örömet, amely annyi rózsapiros hajnal jövetelének hirdetője. Ugyanúgy talán, ha az élet akármicsoda szépsége vár is még rám, a magamat megadó érzés, a megalázkodás, az alázat egy-egy pillanatában már benne van az. Annyi bizonyos, hogy csak a saját fejlődésem útján járhatok és csak úgy tehettem méltóvá magamat mindarra, ami történt velem, ha mindabba belenyugszom háládatosan.

Azt szokták mondani rólam, hogy túlságosan individualista voltam. Sokkalta nagyobb mértékben kell most azzá lennem, mint voltam akármikor is. Sokkal többre kell jutnom magamból kibontakozva, mint valaha is jutottam és sokkal kevesebbet kívánnom a világtól, mint valaha is kívántam. Valóban, az én romlásom nem abból származott, mintha életem individualizmusa túlságosan nagy lett volna, hanem abból, hogy túlságosan kicsi volt. Életem egyetlen megbecstelenítő, megbocsáthatatlan és minden időkre megvetendő cselekedete az, hogy megengedhetőnek tartottam a társadalomhoz kiáltanom segítségért és oltalomért. Az ily kiáltás már individualista vonatkozásban is elég hiba lett volna, de ugyan mi mentsége található egyáltalában, hogy elkövettem. Természetesen, mihelyt mozgásnak indítottam a társadalmi erőket, a társadalom ellenem fordult és így szólt: „Egész életedben dacoltál törvényeimmel, most pedig ezekhez a törvényekhez kiáltasz oltalomért? Jusson hát osztályrészedül ezeknek a törvényeknek teljes szigorúsága. Abban maradj hát, amihez kiáltottál.” - Az eredmény íme: hogy börtönben vagyok. És három pöröm során keservesen éreztem helyzetem csúfságát és gyalázatát. Bizonyára nem bukott még ember soha úgy, ahogy én buktam, oly nemtelenül és oly nemtelen eszközök által. A Dorian Gray-ben ezt írtam valahol: „Az ember nem lehet eléggé óvatos az ellenségei megválasztásában.” Nem is álmodtam, hogy páriák majd engem is páriává hitványítanak. Ezért vetem meg annyira magamat.

A filiszterség az élet során nem az az elem éppen, amely híjával van a művészet megértésének. Egészen bájosfajta emberek, amilyenek például a halászok, pásztorok, földművesek, parasztok s egyéb effélék, semmit sem tudnak a művészetről s ezek mégis igazi sava e földnek. A filiszter az, aki ápolja és gyámolítja a társadalom terhes, nyomasztó, vak gépies erőit és aki nem veszi észre a feszítő erőt, midőn akár emberben, akár valami mozzanatban találkozik vele.

Az emberek szörnyűségnek gondolták, hogy szívesen láttam vendégeimül az élet gonosz dolgait és hogy gyönyörűségem telt a társaságukban. De hát abból a szemszögből tekintve, amelyből én, mint az élet művésze érintkeztem velök, pompásan beváltak sugalló, ihlető izgalomnak. Mintha szinte párdúcokkal tobzódtam volna. A veszedelem a félizgalom volt. Mintha kígyóbüvölő lettem volna, aki a szemüveges kígyót arra igéztetem, hogy a tarka kendőből vagy a nádfonatú kosárból fölágaskodjék s parancsomra oldalt ki-kilendülve, oly bizton himbálódzzék, mint a folyam árján a vízi növény indája. Bennök láttam a legtündöklőbb aranykígyókat és mérgüket tökéletességük tartozékának tekintettem. Egyáltalában nem szégyenlem, hogy ismertük egymást. Nagyon érdekes emberek voltak. Ellenben restelkednem kell amiatt a borzalmasan filiszter gözkör miatt, amelybe belevonszoltak. Művész létemre úgy kellett volna, hogy Ariellel legyen dolgom. S én, íme, letelepedtem huza-vonázni Caliban-nal... Ahelyett, hogy dús pompájú, ezerszínű, búbajos zengésű műveket alkottam volna, amilyenek Salome, a Flórenci tragédia és a La Sainte Courtisane, kénytelen

voltam terjedelmes jogi leveleket küldözgetni és védelemért épp azokhoz a dolgokhoz folyamodni, amelyek ellen mindenkor csak tiltakoztam volt - és - az ő viselkedésük de csodálatos is volt ebben a gyalázatos harcukban az élet ellen! Az idősebb Dumas, Cellini, Goya, Edgar Allan Poe, Baudelaire ugyanúgy cselekedtek volna...

Egyik nagyon jó barátom - aki tíz esztendő során mindig állhatatos barátom volt - eljött hozzám nemrégiben s azt mondta nekem, hogy ő bizony egyetlen árva szót sem hisz abból, amivel engem megvádolnak és azt óhajtotta, hogy tudomásom legyen erről, mint lát ő teljesen ártatlannak és csak förtelmes összeesküvés áldozatának engem. Könnyezésre fakadtam azon, amit mondott s közöltem vele, hogy bár a végleges vádak sorában sok olyan van, ami teljesen valótlan s amit csak felháborító rosszindulat zúdított rám, mégis igaz, hogy életem tele volt perverz gyönyörökkel és különösködő hajlandóságokkal; ha tehát nem tudna belenyugodni ebbe a valóságba, nem maradhatnánk tovább jóbarátok és sohasem kereshetnők többé egymás társaságát. Ez a közlés borzasztóan megrendítette, ámde azért jóbarátok vagyunk és barátságát nem csalárd alapon szereztem meg magamnak. Kínos feladat megmondani az igazat; de még kényszerűségből is hazudni sokkal kárhozatosabb.

Utolsó pöröm tárgyalása közben történt. A vádlottak padján ülve figyelmesen hallgattam Lockwood dörgedelmes vádbeszédét. Mintha Tacitus valamelyik fejezete, Dante valamelyik éneke vagy Savonarolának a római pápák ellen mondott egyik lángoló beszéde lett volna. Megundorított, amit hallottam. Egyszerre csak ez a gondolat villant végig agyamon: „Milyen nagyszerű is lehetne, ha mindezzel én magam vádolnám magamat!” Tüstént ráéisméltem, hogy amit mondanak az emberről, az maga semmi; minden azon fordul meg, hogy ki mondja. Az ember életében az a pillanat a legfenségesebb - semmi kétségem ebben -, amikor az ember letérdel a porba, a mellét verdesi és élete összes bűneit megvallja.

Az érzelmi erők, mint említettem is valahol az *Intentions*-ban, kiterjedésük és tartamuk szerint épp oly korlátoltak, akárcsak a fizikai energia erői. A kicsi serlegbe, amelybe ennyi meg ennyi fér, belefér ez az ennyi meg ennyi, de több nem, még ha Burgund valamennyi bíborszín kádja csordultig telik is meg borral s a szőlőtaposók térdig állnak is benne a szedett fürtök tömegében Spanyolország sziklás szőlőhegyein. Nincs általánosabb tévedés annál a hiedelemnél, hogy azoknak, akik a nagy tragédiák okai vagy alkalmai, osztozniuk kell a tragikus eseménnyel együttjáró érzésekben: nincs végzetesebb tévedés, mint ezt várni tőlük. A mártír a maga „láng-köntös”-ében állva, úgy lehet, látja Isten arcát, de annak, aki a rőzsét rakja vagy a fahasábokat szelelős közüekké igazítgatja, az egész jelenet nem több annál, ami a mészárosnak egy ökör letaglózása vagy a mészégetőnek egy-egy fa kidöntése az erdőn, vagy virágszál elhullása annak, aki fűvet kaszál. Nagy szenvedései csak a lelki nagyságnak vannak és nagy eseményeket csak az láthat meg, aki velök egy-méretű.

Az egész drámai irodalomban semmit sem ismerek olyat, ami művészi tekintetben összehasonlíthatatlanabb, semmit, ami a megfigyelés finomságában elragadóbb volna, mint Shakespeare rajza Rosencrantzról és Guildensternről. Hamlet kollégiumi barátai ők. Bajtársai voltak. Egymással átélt kedves napok emlékeit hozzák. Abban a pillanatban, amikor a színdarabban eléje érkeznek, Hamlet oly teher súlya alatt roskadozik, amely az övéhez hasonló véralkatú ember számára elviselhetetlen. A halott fegyverbe öltözötten feljött volt a sírjából, hogy oly küldetéssel bízza meg, amely Hamlet számára túlságosan nagy, de túlságosan ocsmány is egyben. Hamlet álmodozó és íme, cselekvésre szólították. Hamlet költői természet és íme azt kívánják tőle, hogy küzködjék az ok és okozat durván közönséges bonyodalmával, az étellel, ennek gyakorlatias vonatkozásában, amelyről ő egyáltalában semmit sem tud s nem az étellel, ennek eszményi valójában, amelyről oly sokat tud. Elgondolni sem bírja, mit is tegyen, és örülete az, hogy örületet színlel. Brutus a tébolyt köpönyegül használja, hogy szándékának

kardját s eltökélésének törét elrejttesse alatta; Hamlet tébolya ellenben csak álarc, a gyöngeség rejtegetésére. Szeszélyességének és mókáinak játszásában időnyerés lehetőségét látja. Játékosan bánik a cselekvéssel, ahogy művész szokott bánni valamely elmélettel. Megteszi magát a saját cselekvése kémének s megfigyelve a saját szavait, tudja, hogy azok csak „szavak, szavak, szavak”. Ahelyett, hogy saját történetének hőisévé lenni próbálkoznék, igyekszik a saját tragédiájának nézője lenni. Kétkedik mindenben, még saját magában is, de kétsége nem segíthet rajta, mert nem szkepticizmusból fakad, hanem meghasonlott akaratból.

Mindebből Guildenstern és Rosencrantz semmit sem vesz észre. Mindkettő hajlong és mosolyog és nevetgél s amit az egyik mond, a másik fölöttébb nyavalygós hangon visszhang módjára ismétli meg. Mikor végül a színdarab segítségével magában a színdarabban és a bábszerű színészek enyelgése közben Hamlet „megmarkolja” a király „lelkiismeretét” és lerántja a megrémített szörnyeteget a trónjáról, Guildenstern és Rosencrantz az ő viselkedésében nem látnak többet az udvari etiket meglehetősen kínos megsértésénél. Ennyi az, amire ők „az élet látványosságát megfelelő érzelmekkel való szemlélés” terén vinni tudják. Közvetlen közelében vannak az élet igazi titkának és semmit sem tudnak róla. És hiábavaló volna, ha valaki megmondaná nekik. Ők azok a kicsi serlegek, amelyekbe ennyi fér és nem több. A darab vége felé sejthető, hogy más számára állított furfangos kelecpcébe fogottan erőszakos és hirtelen halállal haltak vagy halhattak. De az ilyenfajta tragikus vég, bár Hamlet humora majdnem valami vígjátéki meglepetés és igazságszolgáltatás módján érinti, valójában nem eféle alakokhoz illő, amilyenek ezek ketten. Ezek sohasem halnak meg. Horatio, aki „hogy Hamletet s ügyét majd megérttesse az elégületlenekkel”,

„A boldogságtól kissé elvonul
És kínnal él e durva, nyers világon,”

meghal, ha nem is a nézők szemeláttára és atyafisága sincs, de Guildenstern és Rosencrantz oly halhatatlanok akár csak Angelo meg Tartuffe s bizony ezekkel egyhárességüeknek kellene lenniök. Azt jelentik ők, amivel a modern élet járult hozzá a barátság antik eszményéhez. Aki egy új *De amicitia*-t ír, kell hogy helyet szorítson benne önekik is és tusculanumi prózában magasztalgassa őket. Típusok ők, minden időkre megrögzített típusok. Aki bennök kivetnivalót talál, csak azt bizonyítja, hogy „értése hiányos”. Ők egyszerűen csak nem a saját világukban élnek, ennyi az egész. A lélek fensége cseppet sem ragályos. A magasztos gondolatok és a magasztos érzések már eredendő valójuk szerint is elszigetelt jelenségek.

Szabadulásom ideje, ha ugyan minden tekintetben jól alakul sorsom, május vége táján lesz s remélem, azonnal elmehetek valami tengerparti kis helységbe Robbie-vel és More-ral.

A tenger, mint Euripides mondja egyik Iphigenia-színjátékában, elmosza a világ szennyét és sebeit.

Remélem, hogy legalább is egy hónapot együtt tölthetek majd barátaimmal s visszkapom békességemet, lelkem megegyenlítődsét, zaklatott szívem megpihen és hangulatom edesebbé enyhül. Különös vágyakozás epeszt a nagy, egyszerű ősdolgok felé, amilyen a tenger, mely nekem nem kevésbé anyám, mint a föld. Úgy rémlik nekem, hogy a Természetet valamennyien túlságosan nagyon nézegetjük és túlságosan kevésbé élünk együtt vele. A görögök viselkedésében nagy józanságot látok. Sohasem fecsegték ők alkonyatokról, nem vitatkoztak arról, vajjon az árnyék a fűvön kékesen bíbor-e vagy sem. Ellenben látták, hogy a tenger az úszók számára, a homok pedig a futók lába számára való. Szerették a fákat, mert azok árnyékkal enyhítették őket s szerették az erdőt, mert délidőn csupa csönd. A szőlő-míves borostyánnal koszorúzta fejét védelméül a nap ellen, mikor az ifjú hajtások fölé hajolgatott; a művész meg az atléta számára pedig, amely két típussal Görögország megajándékozott minket, szokás volt

fűzérré fonni a keserű babért és a vadpetrezselyem zöldjét, aminek különben semmi hasznát nem vehették az emberek.

Korunkat a haszonelvűség korának nevezzük és igazában még sem tudjuk soha semmiről, mikép lehetne hasznos. Elfelejtettük, hogy a víz fehéríteni tud és a tűz tisztítani és hogy a föld mindnyájunk édesanyja. Következésképp a mi művészetünk holdas és árnyékokkal játszik, míg a görög művészet napos és magukkal a tárgyakkal foglalkozik. Bizonyosnak érzem, hogy az őselemi erőkből van a tisztító hatalom és vissza akarok térni hozzájuk és velük akarom élni életemet.

Természetesen az ilyen magamfajta modern embernek, aki teljesen „enfant de mon siècle” vagyok, a világ pusztá szemlélése is mindig örömet fog szerezni. Megremegtet a gyönyörűség, ha arra gondolok, hogy aznap, amikor elhagyom börtönömet, virítani fog már a zanót meg az orgona a kertekben s én látni fogom, hogyan reszketteti a szél az egyik bokor ringó aranyának nyughatatlan szépségét és hogyan rázkódtatja a virágfürtök lilásan sápadt bíborát a másikon úgy, hogy illatos Arábia attól a levegő mindenfelé. Linnaeus térdre roskadt és sírt örömeiben, mikor először látta valamely angol fensík elnyúló térségét, aransárga pompájában a közönséges rekettye bódító szagú virágának; én pedig tudva tudom, hogy rám, aki annyira epedek a virágért, valahol könnyek várakoznak valamelyik rózsaszirmai között. Így voltam én ezzel mindig kis fiú korom óta. Nincs az a szín, rejtőzzék bár virág kelyhében vagy kagyló görbületében, hogy annak valami finom együttérzés révén, amely a dolgok lelkének legmélyével fűz egybe, az én természetem azonnal nem felelne. Akárcsak Gautier, én is mindig azok sorába tartoztam, „pour qui le monde visible existe”.

De most már tudatosan látom, hogy mind e sok szépség mögött, akármennyire ki is tudjon ez elégiteni, valami szellem rejtőzik, amelynek a színes formák és alakulatok csak megnyilatkozása módjai és én ezzel a szellemmel vágyakozom összhangba jutni. Megcsömöröltem az emberek és a dolgok kifejezetten érthető beszédétől. A misztikum az, amit én keresek, a misztikum a művészetben, a misztikum az életben, a misztikum a természetben és ezt én a nagy zenei symphoniákban, a szentséges fájdalomban és a tenger mélységeiben meg is fogom találni. Igenis, föltétlenül szükségesnek érzem, hogy megtaláljam valahol.

Minden bűnpör valakinek az életéért való pör épp úgy, ahogyan minden ítélet halálos ítélet; s én három ízben álltam immár törvényt. Az első alkalommal a vádlottak padjáról úgy keltem föl, hogy letartóztattak; másodszor úgy, hogy visszavezettek a vizsgálati fogságba, a harmadik tárgyalás után úgy, hogy börtönbe kerültem két esztendőre. A társadalom, amelynek megalkottuk, nem ad majd helyet nekem, nem adhat helyet; de a Természet, amelynek édes esője méltatlanra és méltóra egyaránt hull, majd ad egy-egy szakadékot sziklás hegyeiben, ahol elrejtőzhessen és ad majd egy-egy titkos völgyet, amelynek csöndjében sírhassak zavartalanul. Ő majd teleaggatja csillagokkal az éjszakát s én továbbújdoshatom a sötétségben úgy, hogy ne kelljen elbotlanom és elküldi a szelet lábam nyomára, hogy senki se követhessen megrontással: megtisztít majd engem nagy-nagy vizekben és keserű füvekkel meg fog gyógyítani.

Vége.